

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA WARMIŃSKO-MAZURSKIEGO

Olsztyn, dnia środa, 4 września 2024 r.

Poz. 3956

Podpisany przez:

Magdalena Madejska

Data: 04.09.2024 13:05:27

UCHWAŁA NR LX/460/2024 RADY GMINY WYDMINY

z dnia 30 kwietnia 2024 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Wydminy na lata 2024-2027

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (tekst jedn. Dz. U. z 2024 r. poz. 609), w związku z art. 87 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i o opiece nad zabytkami (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r. poz. 840 ze zm.) po uzyskaniu pozytywnej opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie, Delegatura w Ełku, Rada Gminy uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Wydminy na lata 2024-2027 w brzmieniu, jak w załączniku do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Wydminy.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia jej ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Warmińsko-Mazurskiego.

Przewodniczący Rady Gminy

**Waldemar
Antoni Samborski**

*Załącznik Nr 1
do Uchwały Nr LX/460/2024
Rady Gminy Wydminy
z dnia 30 kwietnia 2024r.*

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY WYDMINY NA LATA 2024-2027

OPRACOWANIE:
Marta Danielska, Jakub Danielski
gez2.wroclaw@gmail.com

GRUDZIEŃ 2023

Spis treści

1. Wstęp	3
2. Podstawa prawna opracowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami	3
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	4
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	9
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	9
4.2. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu	12
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	14
5.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy ..	14
5.2. Charakterystyka krajobrazu kulturowego Gminy Wydminy	17
5.2.1. Charakterystyka gminy	17
5.2.2. Zarys historii Gminy Wydminy.....	18
5.3. Krajobraz kulturowy Gminy Wydminy – dziedzictwo materialne.....	21
5.3.1. Układy ruralistyczne wsi	21
5.3.2. Zabudowa wiejska i wiejskie budynki użyteczności publicznej	22
5.3.3. Cmentarze.....	23
5.3.4. Zespoły rezydencjonalno-folwarczne i parki.....	24
5.3.5. Obiekty sakralne	26
5.3.6. Obiekty obronne i zabytki techniki.....	27
5.4. Krajobraz kulturowy – dziedzictwo niematerialne.....	27
5.5. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	28
5.5.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków	29
5.5.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków	30
5.5.3. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego	30
5.6. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	33
5.6.1. Zabytki archeologiczne w gminnej ewidencji zabytków.....	34
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy – analiza SWOT.....	37
7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami	39
8. Instrumentarium realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami	41
9. Źródła finansowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami.....	42
9.1. Dotacje.....	43
9.2. Źródła zewnętrznego finansowania – krajowe	45
9.2.1. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego	47
9.3. Źródła zewnętrznego finansowania – pozostałe	48
10. Bibliografia.....	51
11. Spis tabel	52
12. Załączniki	52

1. Wstęp

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Wydminy na lata 2024-2027 (zwany dalej GPOnZ) stanowić będzie element polityki samorządowej, pozwalający na podejmowanie zaplanowanych działań dotyczących inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Jako materiał bazowy może być wykorzystywany przez środowiska badawcze i naukowe, właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych oraz osoby zainteresowane kulturą i dziedzictwem kulturowym. Opracowanie służyć będzie rozwojowi gminy poprzez dążenie do poprawy stanu zachowania zabytków, eksponowania walorów krajobrazu kulturowego, wykorzystania zabytków na potrzeby społeczne, gospodarcze i edukacyjne.

W GPOnZ wskazano działania skierowane na poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewaloryzację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców i turystów. Dokument uwzględnia uwarunkowania prawne, zewnętrzne oraz wewnętrzne w zakresie ochrony materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Wskazane w nim kierunki działania, tzw. priorytety, szczegółowo opisują zakres oraz cel danego zamierzenia. Realizacja celów zawartych w GPOnZ poprawi w lokalnej społeczności świadomość wspólnoty kulturowej, wzmocni lokalne wartości oraz wspólne korzenie.

W dokumencie określono również źródła finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wraz z jego otoczeniem. Finansowanie może odbywać się ze źródeł publicznych (np. budżet państwa, budżet własny gminy, budżet jednostek samorządowych – powiatu i województwa, środki unijne, inne źródła zagraniczne), a także ze źródeł prywatnych (osób fizycznych, organizacji pozarządowych – stowarzyszeń, fundacji, osób prawnych itp.).

2. Podstawa prawna opracowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami

Podstawę prawną opracowania GPOnZ stanowi ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz.U. z 2022 r. poz. 840 ze zm.), która mówi o obowiązku sporządzania przez samorządy wojewódzkie, powiatowe oraz gminne na okres czterech lat programu opieki nad zabytkami.

W świetle ustawy, ochrona zabytków to aktywność administracji publicznej, która ma na celu stworzenie sprzyjających okoliczności prawnych, finansowych i organizacyjnych służących zachowaniu, zagospodarowaniu i utrzymaniu zabytków, zapobieganie zagrożeniom, niszczeniu, niewłaściwemu użytkowaniu, uszczupleniu zasobów zabytków, a także kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków oraz uwzględnianie tych zadań w kształtowaniu polityki planistycznej i środowiskowej. Terminem „opieka nad zabytkami” ustawa obejmuje działania właścicieli zabytków, które tworzą warunki dla naukowego badania zabytków, prowadzenia przy nich prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, zabezpieczenia i utrzymania ich samych oraz ich otoczenia w jak najlepszym stanie oraz popularyzowania i upowszechniania wiedzy o nich. W ustawie określono kwestie związane z ochroną i zarządzaniem dziedzictwem kulturowym, a szczególnie zagadnienia tworzenia krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami, organizację organów ochrony zabytków (zadania i kompetencje w zakresie ochrony zabytków wykonuje Generalny Konserwator Zabytków w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oraz wojewódzcy konserwatorzy zabytków działający w imieniu wojewodów), zakres i formy ochrony zabytków którymi są: wpisanie do rejestru zabytków, wpisanie na Listę Skarbów Dziedzictwa, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego oraz ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego, a także zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Zapisy ww. ustawy, zwłaszcza w punktach dotyczących form ochrony zabytków są komplementarne do zapisów ustaw o samorządzie

terytorialnym (o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz o ochronie przyrody). Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami dookreśla zakres zadań dotyczących ochrony zabytków i opieki nad nimi administracji samorządu gminnego i powiatowego.

Art. 87 ust. 2 cytowanej ustawy wyznacza cele opracowania GPOnZ, w szczególności są to:

1. Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
2. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
3. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
4. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
5. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
6. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Zabytki zostały objęte w Polsce ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Znaczenie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju cywilizacyjnego oraz zadania państwa w zakresie jego ochrony, określają artykuły 5 i 6 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Dookreślenie konstytucyjnego obowiązku państwa wraz z podziałem kompetencji na poszczególne organy administracji publicznej i instytucje państwowe następuje na poziomie ustawodawstwa zwykłego.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r., która zastąpiła ustawę o ochronie dóbr kultury z 1962 r., powiązała ochronę zabytków z ochroną szeroko pojmowanego dziedzictwa kulturowego, umieszczając to zagadnienie w kontekście naszego uczestnictwa w kulturze i historii całej Europy. Nowe prawo zostało dostosowane do zasad obowiązujących w Unii Europejskiej.

Obowiązujące uregulowania prawne, dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zostały zawarte w:

• **Konstytucji RP** (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Dz.U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483 ze zm.) w przepisach:

– **Art. 5:** „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

– **Art. 6 ust. 1:** „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”; ust. 2: Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkającym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.

– **Art. 86:** „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”.

• **Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (Dz.U. z 2022 r. poz. 840), która jest głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce. Przy opracowaniu programu opieki nad zabytkami należy uwzględnić przepisy tej ustawy, takie jak:

– **Art. 3**, który definiuje podstawowe pojęcia użyte w ustawie: zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku.

W tym miejscu należy wyjaśnić pojęcie zabytku. Zabytek jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, które są dziełem człowieka lub związane są z jego działalnością. Stanowią one świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

– **Art. 4**, który objaśnia, że ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”.

– **Art. 5**, który określa, w sposób otwarty, kwestię opieki nad zabytkami: „opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii kultury”.

– **Art. 6**, który klasyfikuje w układzie rzeczowym przedmioty ochrony i zarazem stanowi szczegółową definicję zabytku:

„1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c) dziełami architektury i budownictwa,
- d) dziełami budownictwa obronnego,
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f) cmentarzami,
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (...),

- f) instrumentami muzycznymi,
 - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
 - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - b) cmentarzyskami,
 - c) kurhanami,
 - d) reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.
2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.

– **Art. 7**, który określa formy ochrony zabytków:

- 1) wpis do rejestru zabytków.
- 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

– **Art. 16 ust. 1**: „Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej”.

– **Art. 17**, który określa zakazy i ograniczenia na terenie parku kulturowego dotyczące: prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej; zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych; umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1; zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury; składowania lub magazynowania odpadów.

– **Art. 18**: „1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

2. W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

- 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami”.

– **Art. 19:** „1. Określając ustalenia planu ogólnego gminy, miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowego planu odbudowy, uwzględnia się w szczególności ochronę zabytków nieruchomych:

- 1) objętych formami ochrony, o których mowa w art. 7, wraz z ich otoczeniem;
- 2) ujętych w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków.

1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:

- 1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;

3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się przy określaniu ustaleń planów, o których mowa w ust. 1.

3. W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.”

– **Art. 20,** który mówi o konieczności uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenów.

– **Art. 21:** „Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy”.

– **Art. 22:** „1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.

2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

6. Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych”.

– **Art. 81:** „1. W trybie określonym odrębnymi przepisami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

2. Dotacja, w zakresie określonym w art. 77, może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków.”

– **Art. 89**, który wskazuje, że „organami ochrony zabytków są:

- 1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
- 2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków”.

• **Ustawie z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym** (Dz.U. z 2023 r. poz. 40), gdzie w art. 7 ust. 1 pkt 9 zostały określone zadania własne gminy: „zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy (...) kultury (...) oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”. Pośrednio do ochrony zabytków odnoszą się zadania obejmujące kwestie: ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, bibliotek gminnych i innych instytucji kultury, kultury fizycznej i turystyki, zieleni gminnej i zadrzewień, cmentarzy gminnych, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, promocji gminy.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się w innych obowiązujących ustawach i rozporządzeniach, w tym w:

- **Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (Dz.U. z 2023 r. poz. 977);
- **Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane** (Dz.U. z 2023 r. poz. 682 ze zm.);
- **Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska** (Dz.U. z 2022 r. poz. 2556 ze zm.);
- **Ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody** (Dz.U. z 2023 r. poz. 1336);
- **Ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami** (Dz.U. z 2023 r. poz. 344 ze zm.);
- **Ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej** (Dz.U. z 2020 r. poz. 194 ze zm.);
- **Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie** (Dz.U. z 2023 r. poz. 571 ze zm.);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków** (Dz.U. z 2021 r. poz. 81);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem** (Dz.U. z 2021 r. poz. 56);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków** (Dz.U. z 2022 r. poz. 1388);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 16 kwietnia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków** (Dz.U. z 2021 r. poz. 731);

- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami”** (Dz.U. z 2004 r. Nr 124, poz. 1304) ze zmianą Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 3 lutego 2006 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz.U. z 2006 r. nr 24 poz. 181);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych** (Dz.U. z 2004 r. Nr 212, poz. 2153);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków** (Dz.U. z 2004 r. Nr 30, poz. 259);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę** (Dz.U. z 2011 r. Nr 89, poz. 510);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych** (Dz.U. z 2004 r. Nr 71, poz. 650).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i bibliotekach zostały określone w:

- **Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach** (Dz.U. z 2022 r. poz. 385);
- **Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach** (Dz.U. z 2022 r. poz. 2393).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

GPOnZ w swoich działaniach programowych nawiązuje do polityki krajowej szczególnie w zakresie poprawy stanu zabytków poprzez przekazywanie środków z budżetu gminy, wykorzystywania dziedzictwa kulturowego w promocji gminy, poprawy przepływu informacji pomiędzy gminą, organami ochrony zabytków oraz mieszkańcami, a także udostępnianiem informacji o zasobie zabytkowym gminy. Ważnym elementem jest również wspieranie działań z zakresu utrzymywania lokalnych tradycji kulturowych oraz wprowadzenie elementów lokalnego dziedzictwa do procesu edukacji oraz działań kulturalnych.

Poniżej przedstawiono dokumenty na poziomie ogólnokrajowym, które związane są z ochroną dziedzictwa kulturowego.

- **Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026**

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026 został przyjęty przez radę Ministrów w dniu 01.12.2023 r.

Dokument ten wyznacza kierunki działań administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Opracowany został w Departamencie Ochrony Zabytków MKiDN na użytek generalnego konserwatora zabytków.

Program ma na celu realizację przepisu art. 84 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jest głównym dokumentem strategicznym niezbędnym do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zainicjowanym i opracowanym przez ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów.

Celem programu jest zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez m.in. ochronę i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości, podnoszenie wiedzy o zasobach zabytkowych kraju, cyfryzację i podniesienie jakości prowadzonych postępowań administracyjnych czy zwiększenie zastosowania nowych technologii.

Najważniejsze cele programu:

Ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości poprzez m.in.:

- model i system wartościowania zabytków;
- plany zarządzania dla pomników historii;
- wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych;
- system bezpieczeństwa zabytków;
- projektowanie konserwatorskie.

Cyfryzacja i podniesienie jakości prowadzenia postępowań administracyjnych poprzez m.in.:

- cyfryzację procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków;
- opracowanie i realizację programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.

Zwiększenie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków poprzez m.in.:

- wdrożenie i rozwój programu wsparcia zarządzania dziedzictwem archeologicznym (AZP+);
- digitalizację i udostępnianie zasobu archiwalnego;
- rozwój portalu zabytek.pl.

Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego poprzez m.in.:

- włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach;
- kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego;
- wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom.

Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych poprzez m.in.:

- wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami;
- warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich;
- wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych;
- inwestycje w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządów.

• Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) zwana SOR została przyjęta uchwałą nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. Jest to aktualizacja Strategii Rozwoju Kraju 2020, przyjętej Uchwałą Nr 157 Rady Ministrów z dnia 25 września 2012 r.

SOR jest strategicznym instrumentem zarządzania polityką rozwoju realizowaną przez instytucje państwa, która określa wskaźniki ich realizacji, wskazuje sposób ich osiągnięcia oraz określa najważniejsze projekty służące realizacji celów SOR.

Zadania powiązane z obszarem ochrony zabytków zostały uwzględnione w następujących obszarach:

1). Obszar e-państwo – kierunek interwencji:

- Budowa i rozwój e-administracji – orientacja administracji państwa na usługi cyfrowe.

Wyznaczony projekt strategiczny: Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej – kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

2). Kapitał ludzki i społeczny – kierunek interwencji:

- Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej.

Działania do 2030 r.:

- Ochrona i promocja dziedzictwa narodowego – wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmacniania kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty; inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).
- Wzmacnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury.

• Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 zwana SRKS została przyjęta uchwałą nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. To kontynuacja i aktualizacja Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020. SRKS jest jednym z instrumentów realizacji Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju.

Głównym celem SRKS jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Realizacja tego celu odbywa się przez wdrażanie kierunków interwencji zaplanowanych do realizacji w trzech zasadniczych obszarach, których kluczowe znaczenie znajduje również odzwierciedlenie w nowym podtytule SRKS: współdziałanie, kultura, kreatywność. Są to:

- obszar 1: Współdziałanie – społeczeństwo obywatelskie,
- obszar 2: Kultura – tożsamość i postawy obywatelskie,
- obszar 3: Kreatywność – potencjał kulturowy i kreatywny.

Pełniejszego wykorzystania wymaga wpływ wybranych zasobów i narzędzi z obszaru kultury i dziedzictwa narodowego na poziom kapitału społecznego, m.in. w wymiarze budowania tożsamości i kształtowania postaw obywatelskich. Wydarzenia, inicjatywy i zasoby o charakterze kulturalnym mogą wzmacniać poczucie wspólnoty i tożsamości, cementować środowiska lokalne, stwarzać przestrzeń do poszukiwań i inspiracji oraz stanowić miejsce spotkań dla różnych grup wiekowych i zawodowych. Niski poziom kapitału społecznego oraz podziały społeczne utrudniają budowanie wspólnoty państwowej, a także wpływają na osłabienie więzi z państwem i jego instytucjami.

Znaczenie kultury dla rozwoju i jakości kapitału społecznego jest wieloaspektowe. Z jednej strony warunkuje ona zachowania i postawy, ustanawia kody i sposoby komunikowania oraz organizacji społeczeństwa, z drugiej zaś stanowi zasób materialnych i niematerialnych dóbr, które tworzą fundament tożsamości i spoiwo społeczności. Potencjał kulturowy determinuje więc w istotnym zakresie sposoby podejmowania decyzji, umożliwia budowanie atmosfery otwartości i wzajemnego zaufania. Dziedzictwo kulturowe, umożliwiając budowanie i utrwalanie wspólnej tożsamości, jest kluczowym elementem potencjału kulturowego i stanowi bezcenny zasób, który powinien być wykorzystany dla obecnego i przyszłego rozwoju.

Głównym celem SRKS jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków.

Projekt zakłada trzy cele szczegółowe Strategii, które obejmują:

1. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne poprzez: usprawnienie mechanizmów wspierania i współpracy instytucji publicznych z obywatelami, Rozwój i wzmacnianie zorganizowanych form aktywności obywatelskiej.
2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich poprzez: tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze, ochronę dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury, digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury, umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę, wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.
3. Wzmocnienie rozwoju społeczno-gospodarczego kraju przez sektory kultury i kreatywne poprzez: wzrost udziału sektorów kreatywnych w rozwoju gospodarczym kraju, rozwój kompetencji zawodowych na potrzeby branż kreatywnych, wzmocnienie potencjału kreatywnego społeczeństwa.

W ramach drugiego celu szczegółowego SRKS wyróżniono ponadto następujące priorytety:

- 2.1. Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze,
- 2.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury,
- 2.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury,
- 2.4. Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę,
- 2.5. Wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

Poniżej zostały przedstawione projekty, które związane są pośrednio z ochroną dziedzictwa kulturowego oraz takie, których okres realizacji wykracza powyżej 2021 r. Projekty strategiczne SOR przypisane do zakresu interwencji SRKS:

- Narodowy Program Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego – obejmuje takie działania, jak: rozwój instytucji dialogu obywatelskiego, zniesienie barier rozwojowych dla organizacji społeczeństwa obywatelskiego, reformę systemu finansowania organizacji przez państwo, edukację obywatelską i historyczną oraz rozwój wolontariatu.
- Niepodległa – jest to projekt budowania kapitału społecznego i wspólnoty obywatelskiej, zogniskowany wokół obchodów 100. rocznicy odzyskania niepodległości Polski, obejmujący m.in. kształtowanie postaw patriotycznych, budowanie pamięci zbiorowej i spójnego wizerunku Polski, włączanie obywateli do działania na rzecz dobra wspólnego.
- Pakiet dla Przemysłów Kreatywnych – ukierunkowany na wsparcie innowacyjnych produktów sektorów kultury i kreatywnych. Pakiet umożliwia budowanie przewagi konkurencyjnej w sektorze i przeciwdziałanie odpływowi kapitału kreatywnego. Proponowane działania obejmują m.in. wprowadzenie zachęt dla realizacji produkcji audiowizualnych w Polsce, wprowadzenie wakacji podatkowych dla firm z sektora kreatywnego, ustanowienie tzw. szybkiej ścieżki podatkowej dla międzynarodowych produkcji z segmentu audiowizualnego.
- Program Klub – ma na celu wspieranie działalności klubów sportowych (skierowaną do dzieci i młodzieży), które stanowią lokalne centra aktywności społecznej oraz są miejscem aktywnego spędzania czasu, budowania więzi społecznych i rozwijania kompetencji, takich jak umiejętność pracy w grupie, wytrwałość czy pracowitość.
- Rozwój Czytelnictwa – projekt ma na celu poprawę stanu czytelnictwa w Polsce poprzez wzmacnianie roli bibliotek publicznych, szkolnych i pedagogicznych jako lokalnych ośrodków życia społecznego stanowiących centrum dostępu do kultury i wiedzy.

Wypracowana lista projektów strategicznych SRKS obejmuje m.in.: Rozwój turystyki kulturowej – projekt ma na celu realizację działań systemowych dotyczących zabytków znajdujących się na szlakach kulturowych i uznanych za Pomniki Historii, w tym dofinansowanie prac konserwatorskich oraz projektów wspierających proces upowszechniania dziedzictwa kulturowego i jego wartości, a także aktywizujących zaangażowanie społeczne w proces ochrony i opieki nad zabytkami. Celem projektu jest stymulowanie rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez wzrost atrakcyjności turystycznej opartej na zasobach kulturowych.

4.2. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Przy sporządzaniu GPOnZ omówiono uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Gminy Wydminy wynikające z dokumentów na poziomie:

- wojewódzkim: Warmińsko-Mazurskie 2030. Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego, Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego, Program opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2020-2023,
- powiatowym: na poziomie Powiatu Giżyckiego nie ma obecnie aktualnych dokumentów, które powiązane są z zabytkami oraz są zgodne z ramami czasowymi obejmującymi GPOnZ.

GPOnZ jest zgodny z celami, zasadami i kierunkami wyznaczonymi ww. dokumentach.

• Warmińsko-Mazurskie 2030. Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego

Warmińsko-Mazurskie 2030. Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego została przyjęta Uchwałą Nr XIV/243/20 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 18 lutego 2020 r. i stanowi odpowiedź samorządu województwa na zmieniającą się sytuację polityczną kraju i warunki społeczno-gospodarcze oraz przestrzenne regionu.

Celem głównym Strategii województwa jest: „spójność ekonomiczna, społeczna i przestrzenna Warmii i Mazur z regionami Europy”.

Cel ten realizowany jest przez następujące cele strategiczne:

1. Kompetencje przyszłości;
2. Inteligentna produktywność;

3. Kreatywna aktywność;

4. Mocne fundamenty.

W Strategii wyznaczono priorytety oraz cele strategiczne, które powiązane są z dziedzictwem kulturowym: Cel strategiczny: Inteligentna produktywność, w ramach którego uwzględniono m.in.: tworzenie nowych i udoskonalanie istniejących produktów turystycznych z wykorzystaniem nowych technologii, a także podniesienie jakości usług poprzez zastosowanie aplikacji, wizualizacji oraz wprowadzanie IT do obsługi ruchu turystycznego m.in. w muzeach, w terenie w tym na obszarach archeologicznych i cennych kulturowo oraz przyrodniczo.

• Program Opieki Nad Zabytkami Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2020-2023

Program Opieki Nad Zabytkami Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2020-2023 przyjęty został Uchwałą Nr XIII/228/19 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 30 grudnia 2019 r.

Jego realizacja przyczyni się do poprawy stanu zachowania zabytków oraz wzmacniania tożsamości lokalnej i rozwoju społeczeństwa województwa warmińsko-mazurskiego.

Celem głównym określonym w Programie jest: ochrona i zachowanie zasobów dziedzictwa kulturowego oraz kształtowanie tożsamości regionalnej województwa warmińsko-mazurskiego.

Celami szczegółowymi i kierunkami działań są:

- Poprawa stanu zachowania i ochrona zasobów dziedzictwa kulturowego;
- Dążenie do poprawy stanu zachowania i utrzymania zabytków i ich otoczenia oraz krajobrazu kulturowego;
- Utworzenie zintegrowanego systemu informacji na temat dziedzictwa kulturowego województwa;
- Wspieranie inicjatyw mających na celu obejmowanie ochroną lub podnoszenia rangi ochrony obiektów i obszarów o najcenniejszych wartościach dziedzictwa kulturowego, świadczących o specyfice i tożsamości województwa;
- Wspieranie finansowe prac remontowo-konserwatorskich i konserwacji obiektów zabytkowych;
- Wykorzystanie potencjału zasobów dziedzictwa kulturowego w polityce rozwoju województwa;
- Wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego do rozwoju gospodarczego, w tym w szczególności turystyki;
- Rozwój działalności muzealnej;
- Promowanie i upowszechnianie wiedzy o regionie i jego dziedzictwie kulturowym i tożsamości kulturowej;
- Tworzenie warunków do szerokiej współpracy na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego;
- Wsparcie finansowe działań i inicjatyw wykorzystujących potencjał dziedzictwa kulturowego regionu;
- Uwzględnianie problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego w regionalnych dokumentach planistycznych i programowo-strategicznym oraz innych dokumentach (m.in. planach ochrony parków krajobrazowych).

• Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego został przyjęty Uchwałą Nr XXXIX/832/18 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego dnia 28 sierpnia 2018 r. Jest to aktualizacja planu przyjętego uchwałą nr VII/164/15 przez Sejmik Województwa Warmińsko-Mazurskiego dnia 27 maja 2015 r.

Plan jako element regionalnego planowania strategicznego ma na celu równoważenie różnych sfer rozwoju województwa w przestrzeni, jednocześnie służy konkretyzacji przestrzennej celów sformułowanych w strategii rozwoju województwa warmińsko-mazurskiego i określa uwarunkowania przestrzenne do formułowanych programów rozwoju.

Główny cel polityki zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego to: Ład przestrzenny i zrównoważony rozwój jako podstawa kształtowania polityki przestrzennej województwa.

Dla realizacji polityki przestrzennej w odniesieniu do środowiska przyrodniczego i kulturowego:

Obszar – Środowisko przyrodnicze i kulturowe

– działanie: Ochrona dziedzictwa kulturowego i kształtowanie tożsamości regionalnej.

Obszar – Infrastruktura społeczna

– działanie: Kształtowanie optymalnego modelu rozmieszczenia w przestrzeni obiektów kultury, sztuki i sportu, w celu zaspokojenia potrzeb i aspiracji mieszkańców regionu.

Obszar – Turystyka

– działanie: Wykorzystanie potencjału turystycznego województwa jako czynnika rozwoju społeczno-gospodarczego.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

Poniżej omówiono obowiązujące dokumenty gminne, które dotyczą dziedzictwa kulturowego.

• Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego gminy Wydminy na lata 2017-2030

Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego gminy Wydminy na lata 2017-2030 została przyjęta Uchwałą nr XXXI/213/2017 Rady Gminy Wydminy, z dnia 28 marca 2017 r.

Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego gminy definiuje długookresowe wyzwania rozwojowe, przed którymi stają samorząd i mieszkańcy. Jest ona próbą odpowiedzi na pytania dokąd zmierzamy i co chcemy osiągnąć, mając określony bagaż doświadczeń i dysponując konkretnymi możliwościami działania.

Celem nadrzędnym Strategii jest: Poprawa jakości życia mieszkańców i budowanie trwałych podstaw ekonomicznych, przy poszanowaniu zasobów środowiska przyrodniczego.

Wyznaczona wizja rozwoju gminy Wydminy: Przyjazna mieszkańcom i przyjezdnym gmina, o zrównoważonym rozwoju, o korzystnych warunkach do życia, pracy i inwestowania, wykorzystująca swój potencjał historyczny, infrastrukturalny i ludzki.

Strategia została oparta na trzech priorytetach określających obszary działania, takich jak:

- I. Gospodarka i infrastruktura.
- II. Przestrzeń i środowisko.
- III. Lokalna społeczność.

Dla powyższych priorytetów wyznaczono cele strategiczne oraz operacyjne wraz z działaniami. Dla ochrony dziedzictwa kulturowego można wskazać następujące cele:

Cel strategiczny 2.1. Stworzenie nowoczesnej przestrzeni służącej rozwojowi aktywności społecznej i gospodarczej.

Cel operacyjny 2.1.1. Opracowanie i wdrożenie programu rewitalizacji Centrum Wydmin.

Działania:

- Wsparcie przedsięwzięć na rzecz zachowania istotnych elementów tkanki urbanistycznej stanowiących o tożsamości i historii Wydmin.

Cel operacyjny 2.1.2. Działania na rzecz poprawy estetyki wsi

Działania:

- Zagospodarowanie i rewitalizacja miejsc o szczególnych walorach (np. cmentarzy z okresu I wojny światowej w Siedliskach, Gawlikach Wielkich, Mazuchówce, Rostkach).
- Urządzenie miejsc rekreacji (scen, wiat, placów zabaw).
- Organizacja konkursów dotyczących dobrych praktyk w zakresie zagospodarowania przestrzeni (np. estetyczna zagroda, energooszczędny budynek, tradycyjne budownictwo).

Cel strategiczny 2.2. Wspieranie inwestycji proekologicznych.

Cel operacyjny 2.2.3. Podnoszenie świadomości mieszkańców i turystów dotyczącej korzystania ze środowiska.

Działania:

- Opracowania i wykonanie tablic informacyjnych z mapą sytuacyjną dla poszczególnych miejscowości.
- Oznakowanie istniejących w gminie miejsc związanych z historią obszaru.

- Stworzenie systemu monitoringu usług turystycznych, świadczonych na terenie gminy.
- Wspieranie inicjatyw na rzecz budowy szlaków, tras tematycznych, pieszych, konnych, rowerowych, kajakowych, itp.
- Wspieranie organizacji imprez lokalnych, w tym dożynek, dnia dziecka, pikników itp.

Cel strategiczny 2.3. Opracowanie i wdrożenie spójnego systemu promocji gminy.

Cel operacyjny 2.3.2. Promowanie masowych imprez sportowych i turystycznych.

Działania:

- Opracowanie i wdrożenie kalendarza imprez o charakterze sportowym i rekreacyjnym.
- Wspieranie cyklicznych imprezy, "Maratonu Wydminy", Dni Wydmín, Jarmarku Twórców Ludowych, Dożynek gminnych, Jam na Polu, Stacja Osiecka, Kiermaszu Świątecznego Bożonarodzeniowego oraz innych.

Cel strategiczny 3.2. Podnoszenie kompetencji i świadomości społecznej

Cel operacyjny 3.2.1. Zapewnienie wysokiej jakości usług edukacyjnych.

Działania:

- Podnoszenie standardu wyposażenia placówek edukacyjnych i kulturalnych (szkoły, Gminny Ośrodek Kultury, Gminna Biblioteka Publiczna) – modernizacja bazy, rozbudowa systemów informatycznych, wyposażenie w nowoczesne środki dydaktyczne i techniczne.
- Współdziałanie w popularyzowaniu i organizacji szkolnych konkursów wiedzy.

Cele operacyjne: 3.2.3. Promowanie kultury

Działania:

- Upowszechnianie dostępu do kultury i działań kulturotwórczych.
- Wspieranie kształcenia na rzecz edukacji obywatelskiej i kulturalnej.
- Rozwój kapitału kulturowego i kreatywnego tworzącego atrakcyjność obszaru gminy, jako miejsca zamieszkania dla nowych mieszkańców.

W Strategii opisano Potencjał kulturowy, wskazując, że obiekty krajobrazu kulturowego gminy Wydmíny, będące jednocześnie atrakcjami turystycznymi, to przede wszystkim budowle sakralne, zespoły pałacowo-parkowe oraz zabytkowa zabudowa wsi i miast. Współczesne środowisko kulturowe tworzą stowarzyszenia artystów ludowych oraz wszelkie grupy nawiązujące do tradycji, jak muzea i zespoły folklorystyczne.

• Strategia marki Gminy Wydmíny

Strategia marki Gminy Wydmíny została przyjęta Uchwałą Nr XXXI/214//2017 Rady Gminy Wydmíny z dnia 28 marca 2017 r.

Strategia sprzyja budowaniu „reputacji” gminy. Jest to długofalowa koncepcja działania władz samorządowych i społeczności lokalnej, ukierunkowaną na budowaniu tożsamości (wizerunku) marki tak do wewnątrz, jak i na zewnątrz gminy, z uwzględnieniem wizji, misji oraz kierunków i celów strategicznych zawartych w ww. strategii rozwoju. Strategia ta stanowi integralną część strategii rozwoju społeczno-gospodarczego gminy na lata 2017-2027.

Odpowiada ona na następujące pytania: (1) Jaka jest koncepcja rozwoju gminy? (2) Jaki jest potencjał turystyczny, historyczny i kulturowy, demograficzny i społeczny oraz gospodarczy gminy? (3) Jakie działania i firmy należałoby rozwijać w gminie? (4) Jakie mocne strony gminy należy wyeksponować, aby zachęcać społeczność lokalną i przedsiębiorców do inwestowania w rozwój gminy, a jakie słabe strony należy pominąć?

W Strategii wyznaczono działania, w ramach strategii rozwoju gminy, wymagające wsparcia promocyjnego w zakresie marki. W obszarze dziedzictwa kulturowego można wskazać następujące działania:

- Wspieranie inicjatyw mających na celu rozwój turystyki aktywnej kwalifikowanej, w tym pieszej, rowerowej, jeździeckiej, kajakarstwa;
- Koordynowanie działań oraz wspieranie (merytoryczne, organizacyjne, finansowe) lokalnych wydarzeń o charakterze turystycznym;
- Organizowanie cyklicznego konkursu na najlepszy obiekt i usługę turystyczną;

- Opracowanie i wdrożenie katalogu prezentującego ofertę usług turystycznych;
- Współdziałanie na rzecz rozwoju systemu informacji turystycznej;
- Wdrożenie programu ekomuzeum;
- Wspieranie rozwoju usług związanych z obsługą ruchu turystycznego;
- Budowa i organizacja ścieżek rowerowych i ich oznakowanie;
- Wyeksponowanie istniejących atrakcji turystycznych poprzez ich oznakowanie;
- Zagospodarowanie rynku;
- Wsparcie przedsięwzięć na rzecz zachowania istotnych elementów tkanki urbanistycznej stanowiącej o tożsamości i historii Wydmín;
- Zagospodarowana i rewitalizacja miejsc o szczególnych walorach (np. cmentarzy z okresu I wojny światowej);
- Organizacja konkursów dotyczących dobrych praktyk w zakresie zagospodarowania przestrzeni (np. estetyczna zagroda, tradycyjne budownictwo);
- Oznakowanie istniejących w gminie miejsc związanych z historią obszaru;
- Stworzenie systemu monitoringu usług turystycznych, świadczonych na terenie gminy;
- Wspieranie inicjatyw na rzecz budowy np. szlaków, tras tematycznych, pieszych, konnych, rowerowych, kajakowych;
- Wspieranie organizacji imprez lokalnych, w tym dożynek, dnia dziecka, pikników;
- Upowszechnianie dostępu do kultury i działań kulturotwórczych, które zakładają zwiększenie uczestnictwa mieszkańców;
- Wspieranie kształcenia na rzecz edukacji obywatelskiej i kulturalnej.

• Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Wydmín

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Wydmín zostało przyjęte Uchwałą Nr IX/77/99 Rady Gminy Wydmín z dnia 22 grudnia 1999 r. i zmienionego uchwałą Nr XXX/179/2009 Rady Gminy Wydmín z dnia 25 listopada 2009 r. oraz Uchwałą Nr XVII/120/2016 Rady Gminy Wydmín z dnia 17 lutego 2016 r.

Studium jest podstawowym dokumentem dla władz samorządowych gminy, na podstawie którego prowadzona ma być polityka i strategia działań, przede wszystkim w sferze zagospodarowania przestrzennego, ale także w sferze społeczno-gospodarczej i ekologicznej, które bezpośrednio lub pośrednio wpływają na kształtowanie struktury przestrzennej i układu funkcjonalno-przestrzennego.

W Studium wyznaczono Kierunki i zasady ochrony zabytków i strefy ochrony konserwatorskiej, które przytoczono poniżej.

Ustalenia dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków stanowią wytyczne określania tych zasad w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Ochrona dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego, rozumiana jako ochrona historycznej tożsamości w kształtowaniu przyszłości gminy Wydmín, winna należeć do głównych celów polityki zagospodarowania przestrzennego.

Obok zasad ogólnych zgodnych z ustawą o opiece i ochronie zabytków, ich ochrona zabytków wpisanych do rejestru polega na uwzględnieniu w zagospodarowaniu przestrzennym następujących zasad:

- zachowanie indywidualnej formy architektonicznej i stylistycznej poszczególnych obiektów,
- ochrona określonych gabarytów, formy, detalu oraz zagospodarowania otoczenia,
- ochrona ekspozycji i widoku / perspektyw widokowych/ poszczególnych obiektów.

Natomiast dla zabytków architektury i budownictwa znajdujących się w GEZ ustalono, że przedmiotem ochrony jest zewnętrzny wygląd budynków: ukształtowanie bryły (gabaryty, kształt dachu), opracowanie elewacji (forma i układ otworów, detal architektoniczny, wykończenie ścian zewnętrznych, pokrycie dachu) oraz inne elementy decydujące o zachowaniu ich historycznego charakteru (konstrukcja, układ wnętrza, wyposażenie).

Ochrona wartości zabytkowych zespołów – założeń, zespołów dworsko-ogrodowych, polega w szczególności na zachowaniu rozplanowania, historycznych osi widokowych i kompozycyjnych,

zabytkowych obiektów tworzących zespół i kompozycji zieleni, ukształtowania terenu (tarasy, wały), cieków i zbiorników wodnych, uczytelnieniu wewnątrz parkowych, powiązań widokowych, wyeksponowanie powiązań kompozycyjnych, dostosowaniu zakresu i formy modernizacji technicznej zabudowy zespołu (mieszkalnej i gospodarczej) wartości zabytkowej poszczególnych obiektów i całego założenia.

Ochrona zabytkowych cmentarzy wymaga respektowania w zagospodarowaniu przestrzennym następujących zasad:

- zachowanie i rewaloryzacja zabytkowych elementów cmentarzy (ogrodzenie, bramy, kaplice itd.), w tym historycznych elementów ukształtowania terenu cmentarzy (kompozycja przestrzenna, układ komunikacyjny, układ kwater i mogił) oraz skomponowanych układów zieleni,
- zachowanie i konserwacja zabytkowych krzyży, nagrobków oraz innych elementów małej architektury, sztuki sakralnej i nagrobnej.

W miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego należy określać wytyczne poprzez ogólne określenie przedmiotu, zakresu ochrony i zasad ochrony w formie zakazów, obowiązków, dopuszczeń.

Dla stanowisk archeologicznych ustalono, że w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego należy zamieszczać wytyczne poprzez ogólne określenie przedmiotu / zakresu ochrony i zasad ochrony w formie zakazów, obowiązków, dopuszczeń. W zasadzie tereny, na których stwierdzono występowanie stanowisk archeologicznych powinny pozostać otwarte - niezabudowane. Stanowiska (tzw. ślady osadnicze) zaznaczono na rysunku Studium. Zmiana zagospodarowania terenu lub prowadzenie robót budowlanych, w tym robót ziemnych na terenie, gdzie stwierdzono występowanie stanowisk (zabytków) archeologicznych, dopuszczenie działalności, która mogłaby prowadzić do zniszczenia zabytków archeologicznych należy uwarunkować obowiązkiem przeprowadzenia badań archeologicznych, na zasadach określonych w przepisach odrębnych.

5.2. Charakterystyka krajobrazu kulturowego Gminy Wydminy

5.2.1. Charakterystyka gminy

Gmina Wydminy to gmina wiejska położona we wschodniej części województwa warmińsko-mazurskiego, w powiecie giżyckim. Od północy graniczy ona z gminą Kruklanki, od wschodu z gminą Świętajno powiatu oleckiego oraz gminą Stare Juchy powiatu ełckiego, od południa z gminą Orzysz powiatu piskiego, a od zachodu z gminami Miłki i Giżycko. Siedzibą władz samorządowych i innych instytucji zlokalizowanych na terenie gminy jest wieś Wydminy.

Wykaz miejscowości wiejskich i sołectw w Gminie Wydminy:

Miejscowości wiejskie	Berkowo (osada), Biała Giżycka (osada), Cybulki (wieś), Czarnówka (wieś), Dudka (osada), Gajłówka (wieś), Gajrowskie (wieś), Gawliki Małe (osada), Gawliki Wielkie (wieś), Gębałki (osada), Grądzkie (wieś), Grodkowo (osada), Hejbuty (wieś), Krzywe (osada), Łękuk Mały (osada), Malinka (wieś), Mazuchówka (wieś), Okrągłe (wieś), Orłowo (wieś), Pamry (osada), Pańska Wola (wieś), Pańska Wola (osada), Pietrasze (wieś), Radzie (wieś), Ranty (osada), Rostki (osada), Róg Orłowski (osada), Siedliska (wieś), Siemionki (wieś), Skomack Mały (osada),
Sołectwa	Berkowo, Biała Giżycka, Cybulki, Czarnówka, Dudka, Gajrowskie, Gawliki Małe, Gawliki Wielkie, Grądzkie, Hejbuty, Łękuk Mały, Malinka, Mazuchówka, Okrągłe, Orłowo, Pamry, Pańska Wola, Pietrasze, Radzie, Ranty, Siedliska, Siemionki, Sucholaski, Szczepanki, Szczybały Orłowskie, Talki, Wężówka, Wydminy, Zelki

Na terenie gminy zlokalizowanych jest 20 jezior, a jeziorność gminy wynosi około 5%. Uzupełnieniem jezior i dodatkowym walorem turystyczno-rekreacyjnym obszaru są liczne tereny leśne.

Na obszarze gminy Wydminy występują obszary chronionego krajobrazu, tj.: Obszar Chronionego Krajobrazu Pojezierza Ełckiego, Obszar Chronionego Krajobrazu Puszczy Boreckiej, Obszar Chronionego Krajobrazu Jezior Orzyskich oraz Obszar Chronionego Krajobrazu Gawlik. Środowisko regionu Warmii i Mazur, w tym i Gminy Wydminy, należy do najczystszych w kraju. Cały obszar objęty diagnozą znajduje się w obrębie Zielonych Płuc Polski (ZPP), a znaczna jego część objęta jest siecią NATURA 2000.

Szerzeniem kultury na terenie gminy aktywnie zajmuje się Gminny Ośrodek Kultury (GOK), który mieści się w budynku przy Placu Rynek w Wydminach. GOK dysponuje salą widowiskową na około 100 osób i salą widowiskowo-sportową na 200 osób, pracownią plastyczną i salą wykładową. Na obszarze gminy działała Gminna Biblioteka Publiczna w Wydminach posiadająca 3 filie.

5.2.2. Zarys historii Gminy Wydminy

Gmina Wydminy położona jest na terenie historycznych Mazur. Pierwsze ślady osadnictwa na tym obszarze pochodzą z XIV-XIII tysiąclecia p.n.e. Wówczas dotarły tu grupy ludzkie zajmujące się łowiectwem i prowadzące koczowniczy tryb życia. Między VIII a IV w. p.n.e. na pld.-wsch. wybrzeże Bałtyku przybyli ludy Bałtów, przodkowie średniowiecznych plemion: Prusów, Jaćwingów i Galindów (Bałtowie Zachodni). Po okresie wędrówek ludów (IV-VI n.e.) rozpoczęli ekspansję na zach. Plemiona bałtyjskie wzmiankowane są głównie w kontekście handlu bursztynem: jako Estiowie (Tacyt, I w. n.e.), Ossoi, Galindai, i Soudinoi (Ptolemeusz, II w. n.e.), Hestis (Kasjodor, VI w. n.e.), albo Haesti (Jordanes, również VI w. n.e.).

Ok. poł. X w., sąsiadem Bałtów stało się państwo Polan, które zaanektowało Mazowsze, ziemię chełmińską i Pomorze Gdańskie. Prowadzące ekspansję na wsch. państwo Polan, w imię szerzenia chrześcijaństwa, podejmowało bezskuteczne krucjaty mające na celu podbić i ochrzcić plemiona bałtyjskie. W związku z ich nieskutecznością oraz najazdami Prusów na tereny piastowskie książę mazowiecki Konrad w 1226 r. sprowadził Krzyżaków, którzy stopniowo podbijali ziemie bałtyjskie. Okres podboju zakończył się w 1283 r., a w jego czasie na podbitym terenie powstała świetnie zorganizowana sieć zamków i twierdz, wokół których zaczęły powstawać rolniczo-leśne latyfundia zarządzane przez rycerzy zakonnych. Po zorganizowaniu struktur państwa Krzyżacy rozpoczęli ekspansję na nowe tereny, w tym polskie. Wybuchł trwały konflikt polsko-krzyżacki i litewsko-krzyżacki o Pomorze, który przekształcił się w wojnę trzynastoletnią (1454-1466), zakończoną II pokojem toruńskim. W jego efekcie powstały włączone do Polski Prusy Królewskie (Pomorze Gdańskie, ziemia chełmińska, okręg Malborka i Elbląga, Warmia), zaś reszta Prus wraz z Mazurami pozostała pod władzą Wielkiego Mistrza, jako lenno Polski. Na tym terenie znajdował się obszar obecnej gminy Wydminy.

W 1525 r., po sekularyzacji zakonu krzyżackiego Prusach, na jego terenie powstało świeckie państwo protestanckie - Prusy Książęce. Pozostało lennem Królestwa Polskiego - do 1657 r., gdy uzyskało niezależność od Rzeczypospolitej w zamian za wycofanie się Brandenburgii z sojuszu ze Szwecją w czasie potopu szwedzkiego (1655-1660). W 1701 r. Brandenburgia i Księstwo Pruskie utworzyły Królestwo Prus, zaś po 1772 r. - po I rozbiorze Polski - prowincję Prusy Wschodnie.

Po okresie wojen (1807 r. i pocz. 1813 r.) i administracji napoleońskiej (1807-1813), gdy wsie regionu znalazły się na drodze wielokrotnego przemarszu wojsk rosyjskich i francuskich, na mocy kongresu wiedeńskiego (1815) przywrócono pierwotny porządek. W 1871 r. Prusy Wschodnie weszły w skład Rzeszy Niemieckiej. Po pierwszej wojnie światowej, w wyniku postanowień traktatu wersalskiego, zostały oddzielone od reszty Niemiec polskim Pomorzem (tzw. polski korytarz). W 1920 r. przeprowadzono plebiscyt na spornych terenach Warmii, Mazur i Powiśla w sprawie przynależności Prus Wschodnich do Polski lub Niemiec. Większość głosów (97,8%) padło na Prusy. Przeprowadzono reformę, która zniosła poddaństwo chłopów, zlikwidowano przymus cechowy, dokonano też zmian w podziale terytorialnym Prus. Od 1820 r. siedzibą władz powiatowych było Giżycko.

W latach 1944-1945 trwała kampania wschodniopruska podjęta przez Armię Czerwoną, zakończona w maju 1945 r. Operacja była krwawa. Rosjanie, mimo zwycięstwa, ponieśli duże straty, wielu Niemców

dostało się do niewoli. Skandaliczne było zachowanie Rosjan wobec ludności cywilnej Prus, niezależnie od jej narodowości. Przez cztery miesiące region był niszczone i plądrowany przez żołnierzy radzieckich, odbywały się rabunki, okrucieństwa i gwałty, wiele miast zostało bezpodstawnie spalonych. W wyniku konferencji w Jałcie, Prusy Wschodnie weszły w skład Polski.

Po Bałtach, zamieszkujących rejon gminy Wydminy, pozostało niewiele śladów. Są to stanowiska archeologiczne, w tym grodziska i nazewnictwo. Krzyżacy już w trakcie podboju terenów bałtyjskich prowadzili akcję kolonizacyjną, która intensywności nabrała w XIV w. Wśród osadników znalazła się ludność niemiecka z Turynгии i górnej Saksonii oraz ludność polska z ziemi chełmińskiej i Mazowsza. Powstała większość miast oraz znaczna część wsi, a także pierwsza sieć parafialna. W końcu średniowiecza granica osadnictwa kończyła się na linii Nidzica - Szczytno - Ryn - Gołdap. Mazury Wschodnie pozostały jako pustka osadnicza, gdyż Krzyżacy po podboju doprowadzili do wyludnienia tego obszaru, który zarósł puszcza. Kolonizacja na większą skalę nastąpiła tu dopiero u progu nowożytności - w 1 ćw. XVI w.

Obszar obecnej Gminy Wydminy znalazł się sferze oddziaływań dzisiejszego Giżycka, gdzie ok. 1340 r., na miejscu pruskiego grodu, Krzyżacy wzniesli drewnianą strażnicę, w latach 1377-1399 zastąpioną budowlą kamienia i cegły. Pełniła funkcję siedziby komornika, a po sekularyzacji państwa krzyżackiego w 1525 r. - siedziby urzędu starosty książąt pruskich.

Osadnictwo wokół zamku rozwijało się stopniowo. Pierwsze lokacje, być może na miejscu wcześniejszych osad, miały miejsce w XV w. Wydminy - wzmiankowane w 1381 r. - lokowano w 1480 r.; wg historyka Hannenberga (XVI w.) przed Krzyżakami znajdował się tu gród pruski. Cybulki lokowano w 1473 r., Radzie - w 1485 r. Oprócz powyższych czynszowych wsi chłopskich powstawały tzw. majątki służebne: Węzówka w 1475 r., Siemionki w 1476 r., Okrągłe i Szczepanki - w 1495 r. Były to małe osady dóbr quasi-rycerskich należących do tzw. wolnych (Freie), zobowiązanych do służby wojskowej. Wyróżniano pospolitych wolnych (gemeyne Freie) oraz rycerstwo i ludzi szlacheckich (Ritter, Erbarleute).¹

W XV w. zmniejszyła się liczba osadników niemieckich. W krzyżackiej prokuratorii ryńskiej i giżyckiej najczęściej występowała ludność pruska, autochtoniczna lub przybyła tutaj w wyniku kolonizacji wewnętrznej. Liczba osadników polskich z Mazowsza wzrosła po wojnie trzynastoletniej, gdy kolonizacja objęła ostatnie rejony księstwa pruskiego, czyli wschodnią część prokuratorii giżyckiej, późniejsze starostwo straduńskie. W tym okresie powstawało więcej wsi czynszowych. W 1 poł. XVI w. lokowano miejscowości, np.: Pamry w 1526 r., Talki w 1539 r., Mazuchówkę w 1542 r., Gawliki Małe w 1547 r., Malinkę i Sucholaski w 1550 r., Grądzkie w 1554 r., Siedliska w 1555 r., Szczybały Orłowskie w 1563 r. Czarnówka powstała przed 1572 r., kiedy jest wzmiankowana.

Powstały też pierwsze dobra szlacheckie, odrębne od dóbr wolnych. Rozdział między wolnymi a szlachtą zaczął uwidaczniać się w początkach XVI w., gdy upadło znaczenie wojskowe, polityczne i gospodarcze wolnych. W poł. XVI w. nadal istniała zdecydowana przewaga ludności polskiej nad niemiecką i pozostała (Litwini, Rusini, Szkoci). Równocześnie zwiększał się udział dóbr szlacheckich pozostających w posiadaniu rodów niemieckich.

Zahamowanie kolonizacji nastąpiło na przełomie XVI i XVII w. W czasie potopu szwedzkiego, po klęsce w bitwie pod Prostkami (1656 r.), gdzie posiłkujące Szwedów wojska pruskie uległy wojskom polskim, na Mazury wtargnęły wspierające Polaków oddziały litewskie i tatarskie. W lutym 1657 r. Giżycko i okoliczne wsi zostały spalone. Wiele miejscowości przestało istnieć, region poniósł ogromne straty materialne. Od 1701 r. władcą Mazur w miejsce księcia został król w Prusach. Okres królestwa nie rozpoczął się pomyślnie, w latach 1709-1711 nastąpiła epidemia dżumy. W starostwie giżyckim, obejmującym teren obecnej gminy Wydminy, podczas zarazy zmarło więcej osób niż wynosił przyrost naturalny w ciągu ostatnich 20 lat.

W pocz. XVIII w. rozpoczął się nowy ruch kolonizacyjny. Początkowo polegał na odnowie wyludnionych osad, później pojawiło się tzw. osadnictwo szkatułowe, zainicjowane przez księcia pruskiego i elektora brandenburskiego Fryderyka Wilhelma I. W XVII w., na skutek intensywnej gospodarki leśnej

¹ G. Białuński, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Zarys dziejów osadnictwa na Mazurach, w: Echa Przeszłości XX/1, 2019; internet: file:///C:/Users/Bozka/Downloads/radoslawgross,+Grzegorz-Bia%C5%82u%C5%84ski.pdf (dostęp: 25.08.2023)

w domenach książęcych powstało wiele niezagospodarowanych nowizn, które stanowiły dogodny obszar do zakładania nowych osad. Dochody z nich trafiały bezpośrednio do szkatuły książęcej.

Po ustąpieniu zarazy przystąpiono do likwidacji jej skutków, ściągnięto osadników z Niemiec. Początkowo napływali również Polacy, lecz w 1724 r. wydano edykt o zaprzestaniu osiedlania Polaków w Prusach. W tym czasie na terenie gminy Wydmyny lokowane było Orłowo - w 1703 r., Gajrowskie - w 1709 r., Pańska Wola w 1719 r. W latach 1751-1752 zniesiono dotychczasowe starostwa, powołując znacznie większe powiaty ziemskie.

W XVIII w. kończy się czas akcji kolonizacyjnych na Mazurach. Do tego również czasu ukształtowała się sieć osadnicza. Po 1812 r. rozpoczęło się wprowadzić osadnictwo żydowskie, lecz Żydzi nie zakładali nowych osad, osiedlając się we wsiach i miasteczkach, trudniąc się głównie handlem, karczmarstwem i dzierżawą rybołówstwa.

Wiek XIX w. to przeobrażenia cywilizacyjne - reformy agrarne, powstanie kolei, rozwój przemysłu, zmiany w organizacji państwowej i stosunkach społecznych oraz w krajobrazie osiedleńczym. Był to czas reform, m.in. separacji i komasacji gruntów, a co za tym idzie zanik niw łąnów oraz likwidacja trójpolówki, zanik wiejskich wspólnot i pojawienie się, porozrzucanych z dala od wsi, tzw. wybudowań (kolonii), które niekiedy dawały początek nowym osadom. Na początku XX w. zaczęły powstawać tzw. osiedla gospodarcze (gorzelnie, tartaki, mleczarnie, młyny i cegielnie) oraz osiedla wewnętrzne w obrębie osad, tzw. Siedlunki. To też czas germanizacji Mazur i wyjazdów za chlebem do Niemiec, głównie Westfalii.

Druga poł. XIX w. przyniosła znaczny rozwój regionu. W latach 1843-1851 przeprowadzono wielkie roboty publiczne przy budowie twierdzy im. Ludwiga L. H. von Boyena w Giżycku oraz umocnień Giżyckiego Rejonu Umocnionego (Siedliska), dając zatrudnienie mieszkańcom. W latach 1854-1857 wielkie jeziora mazurskie połączono siecią kanałów, umożliwiających żeglugę. Powstała sieć dobrych dróg bitych, przeprowadzono linię kolejową łączącą Prostki z Królewcem. Rozwijało się szkolnictwo w mieście i we wsiach regionu.

W czasie I wojny światowej teren region dwukrotnie w 1914 r. i na początku 1915 r. stał się areną walk. Twierdza Boyen była bezskutecznie oblegana przez oddziały armii rosyjskiej. W dwudziestoleciu międzywojennym uruchomiono regularną żeglugę pasażerską na Wielkich Jeziorach Mazurskich. Zbudowano przystań jachtową, rozbudowano sieć hoteli pensjonatów, restauracji i kawiarni, w okolicznych wsiach powstały budynki zajazdów przeznaczonych do obsługi ruchu turystycznego.

W 1945 r. Mazury zostały włączone do państwa polskiego, co spowodowało migracje ludnościowe. Napłynęła tutaj polska ludność: z ziem centralnych i pogranicza oraz z Wileńszczyzny, Wołynia. Główny etap tego osadnictwa trwał w latach 1945–1949. W 1947 r. w ramach akcji „Wisła” na Warmii i Mazurach została osiedlona ludność ukraińska.

5.3. Krajobraz kulturowy Gminy Wydminy – dziedzictwo materialne

Gmina Wydminy jest to rejon rolniczy, czemu sprzyja znaczna powierzchnia gleb urodzajnych. Ze względu na piękno krajobrazu z licznymi polodowcowymi jeziorami jest to też rejon turystyczny. Powstają domy letniskowe, kwatery agroturystyczne oraz szereg usług z ofertą skierowaną do turystów. Sieć rzeczna jest tu słabo rozwinięta. Tworzy ją Gawlik z niewielkimi dopływami, uchodzący do rzeki Ełk. Największym skupiskiem ludności jest wieś Wydminy - siedziba Urzędu Gminy, spełniająca rolę centrum kulturalno-usługowo-handlowo-administracyjnego i samorządowego.

Na kształt krajobrazu kulturowego gminy, prócz warunków naturalnych i położenia geograficznego, najbardziej istotny wpływ miały uwarunkowania społeczno-polityczne. Dzieje gminy są nierozdzielnie związane z losami powiatu giżyckiego i Mazur. Na przestrzeni przeszło 1000 lat tereny te zmieniały swoją przynależność administracyjną i państwową, uzyskując niepowtarzalny kulturalny i zwyczajowy charakter.

Najbardziej wyrazisty przejaw krajobrazu kulturowego stanowi dziedzictwo materialne. Obejmuje wszystkie ślady działalności człowieka: od sieci dróg i przestrzennych układów osadniczych, przez budownictwo mieszkaniowe, gospodarcze, przemysłowe, architekturę dworską, sakralną, municypalną, założenia parkowe i cmentarne, po zabytki ruchome i archeologiczne.

5.3.1. Układy ruralistyczne wsi

Sieć osadnicza obecnej gminy Wydminy ukształtowała się w okresie planowej i systematycznej akcji kolonizacyjnej, prowadzonej od XIV do końca XVIII w. Późniejsze zmiany następowały w wyniku reform agrarnych i wzrostu liczby ludności.

Powstanie miejscowości zakładanych według ściśle określonych reguł - początkowo prawo chełmińskie lub pruskie, od XV w. magdeburskie - związane było z kolonizacją prowadzoną przez państwo krzyżackie. Najstarsze rozplanowania wsi to owalnica (brak na terenie gminy) i ulicówka. W przypadku ulicówki zabudowa ciągnie się wzdłuż drogi wiejskiej, po jednej lub obu jej stronach (np. Zelki). Jej modyfikacją jest ulicówka nadjeziorna, w której regularna zabudowa znajduje się z jednej strony drogi, zaś z drugiej jest jezioro (np. Grądzkie, Szczybały Orłowskie, pld. część wsi Gawliki Wielkie). Pierwotne układy na przestrzeni wieków wzbogacały się o zespoły rezydencjonalno-folwarczne, szeregi dróg poprzecznych i rozwidlenia. Wsie przekształcały się w wielodrożnice. Proces ten dotyczy większości wsi gminy, lecz najbardziej rozbudowanym przykładem jest wieś Wydminy.

W XIX w., w wyniku reform agrarnych część gospodarstw przeniosła się poza obszar dawnej zabudowy, tworząc tzw. wybudowania (kolonie, przysiółki), w oddaleniu od wsi, co spowodowało znaczne rozproszenie zabudowy. Dotyczy to większości wsi, lecz prym wiedzie Mazuchówka.

Ze względu na szereg czynników - rozwój turystyki i występowanie atrakcyjnych terenów - struktura zabudowy uległa w ciągu ostatniego ćwierćwiecza nieznacznym zmianom. Wyraźna koncentracja zabudowy występuje w rejonie wsi Wydminy, Sucholaski i Gawliki Wielkie. Pojawiła się zabudowa rekreacyjna lub zabudowa mieszkaniowa w postaci drugiego domu mieszkalnego. Kompleksy nowej zabudowy to rejon wsi: Okrągłe, Talki, Wężówka, Sucholaski, Szczybały Orłowskie i Orłowo. Wyznacza się też nowe tereny na zabudowę usługową - obsługi turystyki wodnej w obrębie wsi Gawliki Wielkie, Sucholaski i Czarnówka.²

² Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Wydminy, Załącznik nr 1 do Uchwały nr XVII/120/2016 Rady Gminy Wydminy z dnia 17 lutego 2016 roku, Internet: https://bip.wydminy.pl/system/obj/4302_uch_120_zal_1-SUiKZP_Gminy_Wydminy.pdf (dostęp: 25.08.2023)

5.3.2. Zabudowa wiejska i wiejskie budynki użyteczności publicznej

Na terenie gminy przeważa zabudowa murowana, typowa już na pocz. XX w. Towarzyszą jej murowane lub drewniano-murowane zabudowania gospodarcze. W przypadku zabudowy drewnianej powszechna była konstrukcja zrębowa. Dziś tylko sporadycznie zachowane są parterowe budynki o ścianach szalowanych deskami. Budynki murowane to budynki tynkowane i budynki z czerwonej, licowej cegły.

Większość budynków mieszkalnych to parterowe obiekty na rzucie prostokąta, nakryte dwuspadowymi, ceramicznymi dachami. Czasem pojawia się podwyższenie o ściankę kolankową wyodrębnioną gzymsem lub facjata we frontowej połaci dachu (np. ul. Grunwaldzka 27, Wydminy). Na elewacji frontowej pojawia się skromny detal architektoniczny - gzymsy wieńczące i opaski okienne, czasem linearne podziały poziome. Wśród domów ceglanych zdarzają się ceglane gzymsy wydzielające ściankę kolankową, czasem detal tynkowany - poziome podziały liniowe i opaski otworów. Nieco większe domy występują w Wydminach - są często dwukondygnacyjne, czasem podwyższone o niższą kondygnację w obrębie ściany kolankowej lub facjaty i poddasza. Oprócz opasek otworów i gzymsów pojawia się boniowanie części fasad lub tylko naroży, pilastry lub lizeny, arkadowe blendy i pseudoryzaloty - środki z arsenału neostylów. Czasem pojawia się podcień kolumnowy dźwigający facjatę (np. ul. Grunwaldzka 49, Wydminy). Budynki te datowane są na przełom XIX/XX w. W wypadku budynków ceglanych z rzadka występuje bogaty wystrój z wielobarwnej cegły (ul. Grunwaldzka 14, Wydminy).

Cennym komponentem krajobrazu kulturowego gminy są obiekty o funkcjach publicznych lub usługowych, zwykle wyróżniające się formą i sposobem zagospodarowania otoczenia: szkoły, świetlice wiejskie, karczmy, remizy strażackie, etc. Część tych obiektów straciła historyczne funkcje, a ich adaptacja do nowych potrzeb pociągnęła istotne przekształcenia formy. Niektóre, nieużytkowane, zginęły całkowicie z pejzażu wsi. W Siedliskach zachowała się dawna karczma, obecnie sklep (nr 32), w Wydminach - murowany dworzec (1866-1867), budynki szkół zachowały się w: Gawlikach Wielkich (rozbudowany współcześnie), Mazuchówce, Sucholaskach czy Siedliskach - tu zachował się zespół szkoły, w skład którego wchodzi również budynek gospodarczy i szalet. Wszystkie obiekty datowane są na pocz. XX w.

Integralną częścią zabudowy były zespoły zieleni. Oprócz zespołów zieleni przy kościołach, obiektach użyteczności publicznej, na cmentarzach, w każdej zagrodzie zakładany był ogród, obok warzywnego również ozdobny. Od XVIII w. zielenią zagospodarowywano również trakty i drogi. Aleje przydrożne, wprowadzane nakazem państwowym, w pierwszej kolejności zakładane były wzdłuż głównych tras komunikacyjnych, potem wzdłuż dróg o znaczeniu lokalnym. Zwykle dochodziły do granicy wsi. Stosowano w nich gatunki drzew długowiecznych, dobrze znoszących warunki klimatyczne, m.in. dąb, jesion, lipa, grab, klon, brzoza.

5.3.3. Cmentarze

Charakterystyczną cechą krajobrazu kulturowego gminy Wydminy są cmentarze ewangelickie. Cmentarze tworzą ważny element krajobrazu kulturowego. Są elementem dziedzictwa materialnego - opatrzone zabytkami sztuki sepulkralnej, z zachowanym układem alejek i ścieżek cmentarnych, w otoczeniu starodrzewu. Równocześnie odnoszą się do dziedzictwa niematerialnego - jako przestrzenie ukształtowane wg reguł kulturowych związanych z religią i tradycją grzebania zmarłych. Przechowując pamięć o minionych latach, stają się pomnikami historii. W tym kontekście dbałość o miejsca ostatniego spoczynku jest konieczna, bez względu na charakter wyznaniowy cmentarza, czy podziały narodowościowo-społeczne. Obiekty te należy pielęgnować i eksponować w krajobrazie miejscowości, niezależnie od stanu zachowania - oznakować tablicami informacyjnymi.

Najstarsze zachowane są cmentarze przykościelne, z reguły zakładane wraz z budową pierwszego kościoła, obecnie pozbawione są pierwotnej funkcji. Zachowane są w dobrym stanie, ogrodzone, pozbawione nagrobków, splantowane, zagospodarowane zielenią. Jako otoczenie kościoła wpisanego do rejestru zabytków, objęte są ścisłą ochroną konserwatorską.

Cmentarz w Zelkach - na wzniesionym terenie, otoczony jest kamiennym murem z dwoma bramami, poprzedzonymi schodami. Mur, od strony ulicy zataczający krąg, przechodzi w prostokąt konturujący cmentarz obecnie katolicki. W starodrzewiu - świerki.

Cmentarz w Orłowie od strony ulicy i od zach. otoczony jest tynkowanym murem; we wnętrzu zagospodarowany obejściem, trawnikiem i skupiskiem drzew - wzdłuż wewnętrznej krawędzi muru i w głębi. W części pld., wśród zieleni, stoi pomnik poświęcony żołnierzom poległym w latach 1914-1918.

Od końca XVIII w. cmentarze lokowano poza granicami miejscowości. Najwięcej z nich z pochodzi z XIX w. Cmentarze te znajdują się zwykle w dużo gorszym stanie. Jeśli są użytkowane współcześnie jako komunalne (np. Wydminy, cmentarz komunalny „stary”) - nagrobki ewangelickie w większości zostały usunięte. Jeżeli nie są użytkowane ich stan jest znacznie gorszy. W krajobrazie czytelne są jako kępa drzew, z pozostałością zieleni typowej dla cmentarzy (żywortniki, barwinek, bluszcz) wśród licznych samosiejek i chwastów. Pozostają nieoznakowane, nieogrodzone, zatraciły pierwotny układ, nagrobki w większości zniszczone lub zachowane w formie cementowych obramowań mogił i połamanych steli.

W nieco lepszym stanie jest cmentarz w Mazuchówce, gdzie oprócz kilku steli zachowały się ślady po mogiłach i metalowe ogrodzenie grobów; wśród niekompletnych nagrobków najstarszy pochodzi z 1878 r. Jest też pomnik poświęcony pochowanym tu 24 żołnierzom armii rosyjskiej poległym podczas I wojny światowej. Podobnie cmentarz w Siedliskach, zlokalizowany na wysokości cmentarza wojennego, po drugiej stronie drogi. Po niektórych cmentarzach pozostał jedynie ślad na przedwojennych mapach, np. cmentarze ewangelickie w Białej Giżyckiej, Okrągłym czy cmentarz żydowski w Wydminach.

W lepszym stanie są natomiast cmentarze z okresu I wojny światowej (1914-1918) wpisujące się w szlak frontu mazurskiego. Są zwykle ogrodzone, oznakowane, posiadają kwatery wojenne żołnierzy armii rosyjskiej i niemieckiej lub pomniki poświęcone poległym, np. zbiorowa mogiła żołnierzy rosyjskich z okresu I wojny światowej w miejscowości Rostki.

W 2017 r. na cmentarzu w Orłowie odsłonięto pomnik - Panteon Niezłomnych Żołnierzy Wyklętych. Upamiętnia on miejsce pochówku żołnierzy 3. Brygady Wileńskiej Narodowego Zjednoczenia Wojskowego, poległych w 1946 r. w bitwie z NKWD pod Gajrowskimi. Głównym elementem jest ściana pamięci z napisem „Niezłomni Żołnierze Wyklęci”, dewizą „Bóg, Honor, Ojczyzna” i wysokim stalowym krzyżem. Obok - dziewięć żołnierskich mogił z białymi betonowymi krzyżami i dwie kolumny z orłami jagiellońskimi. Kwaterna wkomponowana jest w naturalną skarpe, wzmocnioną polnymi kamieniami.

Dla Mazur typowe są również cmentarze rodowe właścicieli majątków i rodzinne cmentarze wiejskie, np. cmentarz rodziny Willutzkich w Berkowie, z najstarszym nagrobkiem z 1897 r.

5.3.4. Zespoły rezydencjonalno-folwarczne i parki

W bogatym krajobrazie historycznym regionu istotną rolę odgrywały siedziby dawnej szlachty - malownicze dwory oparte o ścianę zieleni parkowej, najczęściej połączone z kompleksem zabudowań folwarcznych. Całe założenie było zwykle świadomą kompozycją obejmującą pałac lub dwór w centralnym miejscu, park - często z cmentarzem rodzowym, ze stawami, zespół zabudowy gospodarczej oraz drogi obsadzone szpalerami drzew czy śródpólne aleje. Ich kompozycja uwarunkowana była naturalnymi walorami terenu, którego duże znaczenie czytelne jest zwłaszcza, gdy zespół rozlokowany jest nad jeziorem. Regułą jednak było, że obiekt dworki lokowano w centralnym miejscu: zwrócony był fasadą do zespołu gospodarczego, tyłem - do parku. W znaczniejszych rezydencjach kompleks z dziedzińcem gospodarczym odsunięty jest od rezydencji, poprzedzonej reprezentacyjnym podjazdem.

W XVIII w. wykształcił się, powszechny w Prusach, typ siedziby wiejskiej, popularny również w pocz. XX w. Był to niezbyt obszerny, parterowy lub dwukondygnacyjny dwór z użytkowym poddaszem, przykryty dachem dwuspadowym lub naczółkowym, często poprzedzony przez ryzalit, ganek bądź werandę. Do najcenniejszych zabytków, dobrze zachowanych zabytków rezydencjonalnych na terenie Gminy Wydminy należą zespoły opisane poniżej.

Gawliki Małe, zespół dworsko-parkowy³ z rozległym podwórzem gospodarczym, malowniczo położony na wzniesieniu nad rzeką Gawlik. Pierwszy dwór powstał w XVII w. z folwarku Gębałek i dóbr ziemskich Macieja Szymona i Andrzeja Drygalskich. Majątek posiadał młyn i karczmę. Obecne założenie pochodzi z XIX w. i w większości z pocz. XX w. Z 1913 r. pochodzi gorzelnia. W końcu lat 20. XX w. pracowała tu mleczarnia, gorzelnia, suszarnia ziemniaków, hodowano trzodę chlewną, konie, bydło i owce. Po wojnie do 1993 r. było tu Państwowe Gospodarstwo Rolne, potem Agencja Nieruchomości Rolnych, obecnie własność prywatna.

Dwór pochodzi z pocz. XX w. Założony na rzucie prostokąta, podpiwniczony, dwukondygnacyjny, nakryty czterospadowym, wysokim dachem ceramicznym. Na osi fasady czterofilarowy portyk dźwigający balkon z metalową balustradą, na osi elewacji tylnej - poligonalny ryzalit nakryty wielopołaciowym dachem namiotowym, poprzedzony tarasem i reprezentacyjnymi lustrzanymi schodami. Elewacje murowane, tynkowane, w narożach boniowane. Okna prostokątne, na parterze i w ryzalicie osadzone w szerszych, prostokątnych blendach, z płycinami podokiennymi.

Park obejmuje prawie 5 ha, zachowany jest starodrzew. Wśród budynków gospodarczych zachowały się dwie obory i trójkondygnacyjny spichlerz, parterowy magazyn, gorzelnia i drewniana wiata. Gorzelnia i spichlerz - murowane, tynkowane, o ścianach rozczłonkowanych ceglanyymi lizenami, pod gzymsem wieńczącym spiętymi ceglany fryzem. Obory murowane z kamienia (parter) i cegły (piętro), z ceglanyimi obramieniami otworów okien i drzwi.

Pamry, założenie dworsko-parkowe z podwórzem gospodarczym⁴ usytuowane nad brzegiem jeziora Pamer. Dobra szlacheckie powstały w 1526 r. i do poł. XVII w., wraz z kilkoma innymi majątkami, były własnością baronów von Heydeck. Kolejni właściciele zmieniali się często, w latach 1830-1880 była to rodzina Romejków, w latach 20. XX w. - rodzina Kamradt.

Dwór usytuowany jest pośrodku zespołu, między parkiem a rozległym dziedzińcem gospodarczym, od którego oddzielony jest podjazdem. Założony jest na rzucie prostokąta, wysoko podpiwniczony budynek jednokondygnacyjny z wysoką ścianką kolankową, nakryty dwuspadowym dachem. Na osi fasady rozległy taras poprzedzony schodami. W elewacji tylnej - niższy aneks poprzedzony podpiwniczonym tarasem. W elewacji bocznej - parterowa oficyna. Ściany murowane, tynkowane, w dwuosiowych częściach skrajnych -

³ M. Jakubanis, Zespół dworski, Gawliki Małe, karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, 1987, Portal NID Zabytek.pl https://zabytek.pl/pl/obiekty/gawliki-male-zespol-dworski-i-folwarczny/dokumenty/PL.1.9.ZIPOZ.NID_N_28_EN.354401/1 (dostęp: 30. 08.2023)

⁴ M. Jakubanis, Dwór, Pamry, karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, 1987. Portal NID Zabytek.pl https://zabytek.pl/pl/obiekty/g-247331/dokumenty/PL.1.9.ZIPOZ.NID_N_28_EN.354468/1 (dostęp: 30. 08.2023)

boniowane. Nad głównymi drzwiami odcinek gzymsu na dwóch konsolkach. Budynek spłonął w 1937 r. - nie odbudowano piętér ryzalitów.

Park krajobrazowy z 2 poł. XIX w. sięga brzegów jeziora; zachował cenny, różnogatunkowy starodrzew: kasztanowce (szpalery), lipa drobnolistna, grab pospolity, dąb szypułkowy, klon pospolity, głąg dwuszyjkowy, jesion wyniosły, grusza pospolita, orzech włoski, świerk pospolity, etc. Zabudowania gospodarcze rozlokowane są wokół dwóch dziedzińców: prostokątnego - na zach. i trapezowego na półn. W półn.-zach. narożu - staw.

Ponadto zachowały się pozostałości dawnych zespołów:

Berkowo, zespół dworsko-parkowy z dziedzińcem gospodarczym: XIX/XX w.; park XIX w. Zachował się dawny układ zespołu: dwór położony między parkiem a prostokątnym podwórzem gospodarczym, otoczonym z trzech stron budynkami obór. Przed dworem od strony folwarku - podjazd, z tyłu - rozległa polana i niewielki staw. Dwór przebudowany, na rzucie litery L, z aneksem i z rozległym tarasem w elewacji tylnej, jednokondygnacyjny, podpiwniczony, nakryty dwuspadowym dachem z pięcioosiową facjatą na osi frontowej połaci, nakrytą dwuspadowo.

Hejbuty, dwór w zespole dworsko-parkowym i folwark: dwór murowany i relikty parku - XIX/XX w., zabudowania gospodarcze z przełomu XIX/XX w.: kamienna stodoła, kamienna, XIX/XX w. i murowany spichlerz. Majątek rozparcelowany w 1924 r.

Dudka, dwór w zespole dworsko-parkowym, murowany dwór pochodzi z XIX/XX w.; zachowany niewielki park z rozległym stawem od półd.-zach. i mniejszym - półn.-wsch., dwór oraz dwa budynki gospodarcze (obora, stajnia) w półd. pierzei kwadratowego dziedzińca, który rozbudowano współcześnie w gospodarstwo rolne.

Ponadto dwór (nr 15) w Szczepankach: pozostałości parku z aleją (XIX) i zdewastowanego zespołu folwarcznego w Rantach z czterokondygnacyjnym spichrzem kamiennym, z przejazdem bramnym na osi (XIX/XX), ujętym budynkami inwentarskimi; pozostałości folwarku (dwie obory) i park w Łękuku Małym - XIX/XX w.; niewielkie pozostałości folwarku w Białej Giżyckiej; relikty parku w Wólce Cybulskiej; pozostałości parku: Gębałki (pocz. XX w.) i Grodziec (XIX).

Większość parków ukształtowana została w ciągu XIX w., w formie krajobrazowych, swobodnych kompozycji. Część z nich powstała w wyniku przekształceń wcześniejszych ogrodów. Założenia parkowe obejmowały także otaczający je krajobraz. Cechą wyróżniającą tutejsze parki były liczne otwarcia widokowe, daleko wybiegające w krajobraz, sieć alei łączących poszczególne folwarki, punkty widokowe, nasadzenia śródpolne.

5.3.5. Obiekty sakralne

Istniejące na terenie gminy historyczne kościoły prezentują się raczej skromnie. Powstawały zwykle jako kościoły ewangelickie, gdyż czas ich powstania był zbieżny ze spopularyzowaniem liturgii luterkańskiej. Na terenie gminy istnieją trzy historyczne kościoły.

Orłowo, kościół ewangelicki, obecnie Cerkiew Narodzenia św. Jana Chrzciciela zbudowany w latach 1855-1857. W 1965 r. przekazany parafii prawosławnej dla przesiedlonych tutaj w 1947 r. Ukraińców. Jest to budowla salowa na rzucie prostokątna, nakryta dwuspadowym dachem, z pięcioboczną apsydą i niewielką, czworoboczną dzwonnica - nad głównym wejściem - nakrytą dwuspadowym dachem z iglicą i krzyżem. Wnętrze przykryte drewnianym stropem wspartym na profilowanych słupach i z drewnianymi emporami po bokach nawy. Ściany murowane z cegły, na tynkowanym cokole, rozczłonkowane wąskimi szkarpami, przeprute dwiema kondygnacjami okien zamkniętych łukiem okrągłym. Otwory drzwi o lekko ostrołucznym wykroju.

Wydminy, kościół ewangelicki, obecnie rzym.-kat. pw. Chrystusa Zbawiciela wzniesiony w 1558 r., spalony w 1572 r., odbudowany w 1701 r., w stylu gotyku nadwiślańskiego, z wykorzystaniem murów obwodowych. Restaurowany w latach 1857, 1925, 1961-1962 i współcześnie.

Jest to kościół orientowany, jednonawowy, z poligonalnie zamkniętym, niewyodrębnionym prezbiterium, z zakrystią od płn., kruchtą od pld. i trójkondygnacyjną wieżą od zach. Wieża na rzucie zbliżonym do kwadratu, nakryta dachem dwuspadowym z kubicznymi sterczynami pod daszkami dwuspadowymi - na końcach kalenicy, z niewielkim aneksem od płn. Ściany kościoła murowane, tynkowane, na wyodrębnionym cokole, wzmocnione szkarpami w formie filarów ze zwieńczeniem wyodrębniony profilem, zwieńczone linearnym gzymsem i profilowanym gzymsem wieńczącym; otwory okien ostrołuczne. Druga kondygnacja wieży rozczłonkowana prostokątnymi blendami, w szczytach - trzy poziomy styczne blend zwieńczonych fryzem arkadkowym. Wnętrze nakryte otwartą więźbą dachową na dekoracyjnie opracowanych węgach. Empora organowa neogotycka.

Zelki, kościół ewangelicki, obecnie rzym.-kat. pw. Matki Boskiej Gietrzwałdzkiej – pierwszy kościół, zbudowany w 1564 r., uległ zniszczeniu w 1840 r. Obecny pochodzi z lat 1843-1844, zbudowany został wg projektu Fryderyka Schinkla z cegły i kamienia polnego, przebudowany w latach 1932-1934. W latach 1963-1970 obiekt użytkowany był przez kościół polsko - katolicki.

Kościół orientowany, jednonawowy, z niskim i wąskim, prostokątnym prezbiterium i wieżą zwieńczoną stromym, ostrosłupowym hełmem - od zach. Ściany murowane, tynkowane, przeprute są wysokimi oknami zamkniętymi łukiem okrągłym, osadzonymi na linearnym gzymse podokiennym. Wieża otynkowana gładko.

5.3.6. Obiekty obronne i zabytki techniki

Dzieła obronne na terenie gminy Wydminy reprezentowane są, m.in. schrony bojowe piechoty typu B1 (żelbet), w odcinku Giżyckiego Rejonu Umocnionego, wzniesione w latach 1936-1939 w Siedliskach - 13 sztuk.

Zabytki techniki są również bardzo istotne dla wizerunku krajobrazu kulturowego, świadcząc o zdobyczach technicznych i gospodarce regionu w czasach historycznych. Na terenie gminy zachowało się ich stosunkowo niewiele: gorzelnia w Gawlikach Małych, mleczarnia w Gawlikach Wielkich, młyn w Talkach i wiatrak holenderski w Grądkach.

5.4. Krajobraz kulturowy – dziedzictwo niematerialne

UNESCO definiuje dziedzictwo niematerialne, jako zwyczaje, przekaz ustny, wiedzę i umiejętności, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki. Ten rodzaj dziedzictwa przekazywany jest z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzany przez wspólnoty i grupy w relacji ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Obejmuje tradycje i przekazy ustne, w tym język, sztuki widowiskowe, zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne, wiedzę i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata oraz umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Obowiązkiem władz gminnych jest podjęcie działań mających na celu zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w tym jego identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, zabezpieczenie, promowanie i przekazywanie następnym pokoleniom, w szczególności przez edukację formalną i nieformalną. Ochrona skupia się głównie na procesach przekazywania elementów dziedzictwa niematerialnego z pokolenia na pokolenie, (np.: w opowieściach, pieśniach, obrzędach rodzinnych, ceremoniach lokalnych czy w przekazie umiejętności z ojca na syna albo z mistrza na ucznia), a nie na wytwarzaniu konkretnych środków, za pomocą których jest wyrażane (takich jak przedstawienia taneczne, pieśni, instrumenty muzyczne czy rzemiosło).

Gmina Wydminy leży na Mazurach, przez kilka wieków znajdujących się w obrębie Prus Wschodnich. Jej mieszkańcy należą do społeczeństwa postmigracyjnego. Powstało ono w wyniku wielkich przemieszczeń i składa się z ludzi pochodzących z różnych kultur, z różnych religii, ze środowisk o różnym poziomie cywilizacyjnym, standardzie życia i umiejętności korzystania z różnych dobrodziejstw cywilizacyjnych. Społeczeństwo to tworzą dwa podstawowe człony: dawni mieszkańcy Mazur, czyli Niemcy i Mazurzy - Polacy oraz ludność przybyła na te tereny po 1945 r.: Polacy - przybysze z Kurpiów, Kujaw i Mazowsza, Polacy kresowi - m.in. inteligencja wileńska oraz Ukraińcy przesiedleni w ramach akcji „Wisła” w 1947 r. W latach 90. XX w. główne cechy demograficzne tego społeczeństwa to: wysoka liczba urodzeń, znaczna migracyjność, zarówno międzywojewódzka, jak i przestrzenna. W latach 90. wewnętrzny ruch migracyjny był czynnikiem sprzyjającym feminizacji miast. Do miast migrowały kobiety młode, poniżej 25. roku życia, natomiast młodzi mężczyźni, którzy po ukończeniu szkoły nie znajdowali w mieście zatrudnienia - migrowali na wieś. Inną cechą był istotny udział migracji zagranicznych. Kolejną jest "wiejskość" pochodzenia osób zamieszkujących region, rzutująca na jego kulturę. Problemy tożsamości kulturowej są bardzo aktywnie przeżywane przez współczesne społeczeństwo regionu.⁵

Obecny postęp cywilizacyjny spowodował, że w dobie globalizacji kultura niematerialna podlega unifikacji i modyfikacjom. Jednak niektóre jej treści, w szcztąkowej i zwykle zmodyfikowanej formie, trwają nadal. Np. zwyczaje związane z kalendarzem świąt kościelnych czy rodzinnych, religijność wyrażana przez uczestnictwo w mszy świętej, zwyczaj pielgrzymowania do sanktuariów, sakralizacja obchodów świąt

⁵ J. Garczyńska, Prusy Wschodnie, Region dziś, w: Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe pod red. H. Karaś <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?l1=opis-dialektow&l2=dialekt-mazowiecki&l3=mazury&l4=mazury-region-dzis>

państwowych czy patriotycznych. Nadal w domach przechowuje się palmy wielkanocne, wianki z ziół poświęcone w oktawę Bożego Ciała czy bukiety zbóż i kwiatów święcone 15 sierpnia. Przypisywane są im cudowne właściwości: ochrona przed nieszczęściami, pomoc w chorobie lub np. podczas burzy.

Tradycje podtrzymują zwykle Koła Gospodyń Wiejskich istniejące np. w Sucholaskach, Siemionkach, Siedliskach, Gawlikach Wielkich, Wydminach, Szczepankach czy Mazuchówce, współpracujące z Gminnym Ośrodkiem Kultury w Wydminach. Uczestniczki biorą aktywny udział w imprezach organizowanych przez gminę i GOK. Najpopularniejszym świętem są dożynki - czas dziękczynienia za plony. Obchody zaczynają się tradycyjnie Mszą Świętą w kościele w Wydminach, na której starostowie dożynek ofiarują chleb dożynkowy w podziękowaniu za plony. Po czym korowód dożynkowy z wieńcami przechodzi przez wieś na plac pod Urzędem Gminy gdzie obchody są kontynuowane. Prezentowane są dożynkowe wieńce, starostowie dożynek przekazują na ręce Wójta chleb upieczony z tegorocznych zbiorów z przesłaniem, aby sprawiedliwie dzielił go wśród mieszkańców gminy. W czasie obchodów, wśród gier i zabaw, prezentowane są stoiska z lokalnymi wyrobami.

Ponadto w gminie odbywają się dwa odpusty parafialne, ceremonia święcenia pól, procesja Bożego Ciała. Natomiast GOK organizuje: powitanie Nowego Roku, , Jarmark Twórców Ludowych, , Festiwal Chórów Klubów Seniora w Wydminach, Dni Wydmin. Organizowane są także spotkania i imprezy okolicznościowe dla mieszkańców w szkołach, np.: Dzień Babci, Dziadka, Dziecka, Matki, choinka i kiermasze świąteczne, Dzień Niepodległości. Przy GOK działa zespół Wydminioki.

Na terenie gminy mieszka znaczna ilość twórców ludowych. Warto nadmienić, iż jedna z nich, Anna Bałdyga, znalazła się wśród laureatów 42. edycji prestiżowej Nagrody im. Oskara Kolberga w 2017 r. Mieszkanka Wydmin zajmuje się tkactwem, wykonuje kwiaty z bibuły, wycinanki, palmy i ozdoby choinkowe, jest też śpiewaczką ludową. Wykonuje różne gatunki tkanin z wzornictwem właściwym dla Kurpi i Mazur, prowadzi kursy tkactwa oraz kursy plastyki obrzędowej: robienia kwiatków z bibuły, wycinanek kurpiowskich, palm wielkanocnych i pająków.

5.5. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Zgodnie z art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. formami ochrony zabytków są:

- wpis do rejestru zabytków;
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- uznanie za pomnik historii;
- utworzenie parku kulturowego;
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na obszarze Gminy Wydminy nie występują pomniki historii i parki kulturowe, nie wpisano obiektów na Listę Skarbów Dziedzictwa, natomiast występują pozostałe formy ochrony zabytków.

5.5.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Na terenie Gminy Wydminy znajduje się 16 zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Tabela nr 1), w tym 1 stanowisko archeologiczne. Są to jedne z najcenniejszych elementów krajobrazu kulturowego na terenie gminy. Obiekty te objęte są wszelkimi rygorami prawnymi wynikającymi z treści odpowiednich aktów prawnych, w tym przede wszystkim – rygorami ochrony konserwatorskiej wynikającymi z przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wszelkie działania podejmowane przy tego typu obiektach wymagają pisemnego pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Tabela nr 1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków z terenu Gminy Wydminy

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT	NR I DATA REJESTRU ZABYTEKÓW
1	Berkowo		Cmentarz ewangelicki rodziny Willütschich	A-3759 2.11.1994 r.
2	Gawliki Małe	1-2	Zespół dworski (dwór, oficyna, 2 obory, magazyn, gorzelnia)	A-2753 10.03.1989 r.
3	Orłowo		Kościół ewangelicki, obecnie cerkiew prawosławna pw. św. Jana Chrzciciela	A-2754 10.03.1989 r.
4	Pamry	8	Dwór w zespole dworsko-parkowym	A-2755 10.03.1989 r.
5	Pamry	8	Park w zespole dworsko-parkowym	A-1655 17.03.1986 r.
6	Rostki		Zbiorowa mogiła żołnierzy rosyjskich z I wojny światowej	A-3639 03.12.1993 r.
7	Siedliska		Cmentarz ewangelicki	A-2593 10.01.1989 r.
8	Wydminy	Grunwaldzka	Kościół ewangelicki, ob. parafialny pw. Chrystusa Zbawiciela	A-216 15.03.1957 r.
9	Wydminy	Grunwaldzka 49	Dom	A-3427 30.11.1992 r.
10	Wydminy	Grunwaldzka 56	Dom	A-3424 30.01.1992 r.
11	Wydminy	Grunwaldzka 60	Dom	A-3426 30.11.1992 r.
12	Wydminy	Grunwaldzka 66	Dom	A-3423 30.11.1992 r.
13	Wydminy	Grunwaldzka 68	Dom	A-3425 30.11.1992 r.
14	Wydminy	Elcka	Cmentarz ewangelicki, obecny komunalny	A-2591 10.01.1989 r.
15	Wydminy	282/2, 2149 (obr. Wydminy) i 130/2 (obr. Sucholaski)	Zespół osadniczy i cmentarzysko	C-266 23.01.2003 r.
16	Zelki		Kościół ewangelicki, ob. parafialny rzymskokatolicki pw. MB Gietrzwałdzkiej	A-2760 10.03.1989 r.

5.5.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Zabytki ruchome to przede wszystkim obiekty wchodzące w skład wyposażenia kościołów i kaplic. Zasoby sztuki sakralnej obejmują wszystkie kategorie zabytków: malarstwo, rzeźbę oraz rzemiosło artystyczne z całym jego zróżnicowaniem (złotnictwo, sprzęty stolarskie, tkaniny, szkło, witrażownictwo, ludwisarstwo). Zabytki ruchome to również elementy wystroju budowli, posiadające cechy indywidualnych wytworów artystycznych lub rzemieślniczych. Należą do nich m.in.: rzeźby, płaskorzeźby, polichromie naścienne lub stropowe, mozaiki, sztukaterie i różnego rodzaju detal architektoniczny. Za zabytki ruchome uznaje się także obiekty małej architektury, wykazujące wysoki poziom warsztatu artystycznego lub rzemieślniczego, dokumentujący historyczne trendy, np.: rzeźby ogrodowe, pomniki, obeliski, słupy, krzyże i kapliczki przydrożne, nagrobki.

Zabytki ruchome na terenie Gminy Wydminy to głównie wyposażenie kościołów. Wśród najcenniejszych znajduje się wyposażenie kościoła w Wydminach: dębowe, dwuskrzydłowe drzwi ze snycerskim ornamentem roślinnym, literami F.C. III i datą 1700. Ołtarz główny, drewniany, rzeźbiony, dwukondygnacyjny z 1719 r., z płaskorzeźbioną sceną przedstawiającą grupę Ukrzyżowania - w środkowej części dolnej kondygnacji i zdjęcie z krzyża - w górnej; po bokach - rzeźby sześciu świętych. Drewniana ambona z koszem dźwiganym przez kariatydę, z figurami Ewangelistów, Mojżesza, Jana Chrzciciela - na koszu i balustradzie oraz grupą Zmartwychwstania Chrystusa w otoczeniu aniołów z symbolami Męki Pańskiej. Trzy drewniane przedsoborowe boczne ołtarze z wizerunkiem: MB, Jezusa i Św. Antoniego.

Większość zabytków ruchomych z terenu Gminy Wydminy stanowi wyposażenie kościołów. Najcenniejsze są wpisane do rejestru zabytków ruchomych. Ze względów bezpieczeństwa ich listy nie są upubliczniane. Informacje można uzyskać w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Olsztynie, Delegatura w Ełku.

5.5.3. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wraz z aktami wykonawczymi określa przedmiot, formy i zasady ochrony zabytków i opieki nad nimi. Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym wraz z aktami prawnymi określa procedurę sporządzania i zakres merytoryczny miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Obie te ustawy wraz z ww. aktami dają narzędzie ochrony zabytków – miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (MPZP). Ustawy te stanowią także podstawę uczestnictwa Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w procedurze sporządzania miejscowych planów.

Ochrona dziedzictwa kulturowego i zabytków w MPZP dotyczy nie tylko konkretnych obiektów i obszarów zabytkowych, lecz także wszelkich aspektów zagospodarowania przestrzennego ustalanego w planie dla całego obszaru opracowania.

Zgodnie z treścią art. 18 i art. 19 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się m.in. przy sporządzaniu MPZP. W planach w szczególności:

- 1) uwzględnia się ustalenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami;
- 4) uwzględnia się ochronę:
 - zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia,
 - innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,
 - parków kulturowych;
- 5) uwzględnia się ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami;

6) w zależności od potrzeb, ustala się strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Zgodnie z powyższym MPZP Gminy Wydminy jako akty prawa miejscowego stanowią podstawę planowania przestrzennego. Mają one wiążące i nadrzędne znaczenie dla gospodarki nieruchomościami. Ustalenia dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego i krajobrazu w MPZP powinny sprzyjać ochronie otoczenia zabytków przed zbyt intensywną działalnością gospodarczą oraz umożliwić uniknięcie inwestycji, które mogłyby zubożyć krajobraz kulturowy. Ustalenia te powinny sprzyjać ochronie otoczenia zabytków przed zbyt intensywną działalnością gospodarczą oraz umożliwić uniknięcie inwestycji, które mogłyby zubożyć krajobraz kulturowy.

Tabela nr 2. Wykaz obowiązujących planów zagospodarowania przestrzennego Gminy Wydminy

LP.	NAZWA PLANU	NUMERY DZIAŁEK	DATA UCHWALENI I OGŁOSZENIA
1	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego zespołu elektrowni wiatrowych obręb Radzie	40/2	Uchwała nr LV/257/02 Rady Gminy Wydminy z dnia 28 lutego 2002 r. Dz. Urz. Woj. Warm.-Mazur. Nr 49, poz. 791 z dnia 22 kwietnia 2002 r.
2	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego zabudowy letniskowej obręb Gawliki Wielkie	484/1	Uchwała Rady Gminy Nr LV/285/02 Rady Gminy Wydminy z dnia 28 lutego 2002 r. Dz. Urz. Woj. Warm.-Mazur. Nr 49, poz. 792 z dnia 22 kwietnia 2002 r.
3	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego zabudowy letniskowej obręb Grądzkie	112/1	Uchwała Rady Gminy z dnia 28 lutego 2002r. Dz. Urz. Woj. Warm.-Mazur. Nr 49, poz. 793 z dnia 22 kwietnia 2002 r.
4	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego elektrowni wiatrowych w obrębie geodezyjnym Wydminy	287, 289/3	Uchwała Rn V/41/03 Rady Gminy Wydminy z dnia 8 lutego 2003 r. Dz. Urz. Woj. Warm.-Mazur. Nr 25 z dnia 4 marca 2003, poz. 385
5	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego zespołu elektrowni wiatrowych obręb Radzie	40/3, 53, 52/4, 55/1, 55/2, 52/6, 52/7	Uchwała Nr VIII/57/03 Rady Gminy Wydminy z dnia 17 czerwca 2003 r. Dz. Urz. Woj. Warm.-Mazur. Nr 109, poz. 1481 z dnia 23 lipca 2003 r.
6	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego terenu zabudowy letniskowej (mieszkalnej) w obrębie geodezyjnym Okrągłe wieś Skomack Mały	4/2	Uchwała Nr X/70/2003 Rada Gminy Wydminy z dnia 30.10.2003 r. Dz. Urz. Woj. Warm.-Mazur. Nr 185, poz. 2229
7	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego terenu zabudowy letniskowej, mieszkalo-pensjonatowej w obrębie geodezyjnym Sucholaski	9/2, 9/4, 9/8 do 9/66, 104/1	Uchwał Nr X/71/2003 Rady Gminy Wydminy z dnia 30.10.2003 r. Dz. Urz. Woj. Warm.-Mazur. Nr 185, poz. 2230
8	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego terenu turystyczno-wypoczynkowego - obręb geodezyjny Orłowo	9/47, 9/13 i część działki 7/9	Uchwała Nr XXVIII/191/2006 Rady Gminy Wydminy z dnia 29 maja 2006 r. Dz. Urz. Woj. Warm.-Mazur. Nr 127 z dnia 5 września 2006r., poz.

			1997
9	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części miejscowości Okrągłe	1/20, 1/21, 37/10, 37/11, 37/3 do 37/9	Uchwała Nr XVII/107/08 Rady Gminy Wydminy z dnia 24 września 2008 r. Dz. Urz. Woj. Warm.-Mazur. Nr 188 z dnia 11.12.2008r., poz. 2797.
10	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego terenu zabudowy rekreacyjnej w obrębie geodezyjnym Szczybały Orłowskie	98/2, 98/3, 98/5, 98/8, 99/1	Uchwała Nr XVIII/108/08 Rady Gminy Wydminy z dnia 24 września 2008 r. Dz. Urz. Woj. Warm.-Mazur. Nr 188 z dnia 11.12.2008r., poz. 2798.
11	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Gminy Wydminy w obrębach geodezyjnych: Okrągłe i Talki	Talki - 18, 19, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 39, 48, 52, 60, 182, 183, 213, 221, 265, 35/1, 35/2, 38/1, 38/2, 40/1, 40/3, 40/4, 40/5, 40/6, 40/7, 41/1, 41/2, 51/2, 51/4, 51/5, 51/6, 51/7, 51/8, 61/1, 24/1, 24/2, 26/2, 25/5, 25/6, 25/7, 103/12, 103/20, 103/21, 103/22, 103/23, 103/24, 103/25, 103/4, Okrągłe - 1/9, 2/4	Uchwała Nr XXX/180/2009 Rady Gminy Wydminy z dnia 25 listopada 2009 r. Dz. Urz. Woj. Warm.-Mazur. Nr 12 z dnia 05.02.2010r., poz. 331
12	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części gminy Wydminy, obejmujący teren przeznaczony pod modernizację i rozbudowę drogi wojewódzkiej nr 655, w obrębach geodezyjnych: Siedliska (dz. nr - 88/1) i Mazuchówka (dz. nr – 494/20; 494/21; 494/22)	Siedliska - 88/1, Mazuchówka - 494/20, 494/21, 494/22	Uchwała Nr XXVI/107/2012 Rady Gminy Wydminy z dnia 29 marca 2012 r. Dz. Urz. Woj. Warm.-Maz. 2012. ogł. 06-07-2012 r.
13	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Wydminy w obrębie geodezyjnym Wężówka	158/37, 158/43, 158/44, 158/35, 158/25, 158/36, 158/34, 158/26, 158/30, 158/26, 158/30, 158/39, 158/40, 158/41, 158/45, 158/45, 158/42, 158/31, 158/20, 158/29, 158/23, 158/24, 158/32, 158/33, 158/21, 158/3, 158/4, 158/27, 158/22, 158/28, 158/18,	Uchwała Nr LXIII/275/2014 Rady Gminy Wydminy z dnia 6 Listopada 2014 r. Dz. Urz. Woj. Warm.-Maz. 2015.18, ogłoszony: 07.01.2015 r.
14	Zmiana w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego w obr. Okrągłe	325	Uchwała Nr XXV/170/2016 Rady Gminy Wydminy z dnia 30 września 2016 r. Dz. Urz. Woj. Warm.-Maz. z dnia 30.11.2016., poz. 4760
15	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego terenu położonego po zachodniej stronie drogi powiatowej Nr 1706N Wydminy – Ranty, w obrębie geodezyjnym Wydminy, z przeznaczeniem na tereny przemysłowe	105, 380/5, 380/6, 380/7, 380/8, 380/9, 380/10, 380/11, 380/12, 380/13, 380/14, 380/15, 380/16, 380/17, 380/18, 380/19, 380/20, 380/21, 380/22, 380/24, 380/25, 380/26, 380/32, 380/33, 380/34, 380/35, 385/2, 385/3, 385/4, 385/5, 385/6, 385/7	Uchwała NR XXXI/215/2017 Rady Gminy Wydminy z dnia 28 marca 2017 r. Dz. Urz. Woj. Warm.-Maz. z dnia 9 maja 2017 r., poz. 2272

16	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części miejscowości Wydmyny dla terenów położonych pomiędzy ulicą Grunwaldzką i torami kolejowymi oraz terenów położonych pomiędzy ulicami: Kajki, Słowackiego, Elcką, Grunwaldzką i Zaułkiem Suwalskim.	-	Uchwała Nr XLII/295/2022 Rady Gminy Wydmyny z dnia 15 lipca 2022 r. Dz. Urz. Woj. Warm.-Maz. Z dnia 21 września 2022 r., poz. 3970
17	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części miejscowości Wydmyny - Wyspa.	-	Uchwała Nr XLIX/367/2023 RADY Gminy Wydmyny z dnia 30 marca 2023 r. Dz. Urz. Woj. Warm.-Maz. Z dnia 31 maja 2023 r., poz. 3084

5.6. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Do obowiązków samorządu lokalnego należy ochrona zabytków, które znajdują się na terenie gminy. Zadania te precyzuje art. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Gminy mają dbać między innymi o: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie” oraz zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”. Do obowiązków nałożonych przez ustawę na gminę należy: „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”, czemu ma służyć gminna ewidencja zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru,
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,

Szczegółowe wytyczne na temat opracowania i prowadzenia gminnej ewidencji zabytków zostały określone w Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. z 2021 r., poz. 56).

Konsekwencją ujęcia obiektów lub obszarów niewpisanych do rejestru zabytków w gminnej ewidencji zabytków jest obowiązek uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków planowanych przy nich działań za pośrednictwem właściwego organu gminy lub organu administracji architektoniczno-budowlanej. Uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków prowadzone są na etapie wydania decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego (art. 53. ust. 4 pkt 2, art. 60 ust. 1 ustawy o ustawę o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z dnia 27 marca 2003 r.) oraz na etapie wydania decyzji o pozwoleniu na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego (art. 39 ust. 3 ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane). Ponadto właściciele lub posiadacze zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków mają obowiązek zawiadomienia wojewódzkiego konserwatora zabytków o wszelkich zagrożeniach, niekorzystnych zmianach oraz o zmianie stanu prawnego zabytku. Mają też obowiązek uczestniczenia w kosztach badań archeologicznych prowadzonych na swoim terenie.

Zawiadomienie o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków umieszcza się na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej do czasu zamieszczenia informacji odpowiednio o włączeniu karty adresowej zabytku, o włączeniu nowej karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo o wyłączeniu karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków. Ponadto Wójt (burmistrz,

prezydent miasta) o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków zawiadamia właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości lub rzeczy ruchomej, która przestała być zabytkiem, na co najmniej 14 dni przed planowanym terminem włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo wyłączenia tej karty z gminnej ewidencji zabytków.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zmieniona w 2010 r. istotnie wzmacnia rangę gminnej ewidencji zabytków, poprzez między innymi obowiązek uzgadniania z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków projektów decyzji o ustaleniu warunków zabudowy i zagospodarowania terenu (WZIZT) oraz projektów budowlanych dotyczących obiektów ujętych między innymi w gminnej ewidencji zabytków.

Zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami podstawą do sporządzania programów opieki jest gminna ewidencja zabytków.

Gminna Ewidencja Zabytków nieruchomości Gminy Wydminy została opracowana w 2009 r. Przyjęta została dopiero w 2023 r. Zarządzeniem Nr 21/2023 Wójta Gminy Wydminy z dnia 24 marca 2023 r. Przy opracowaniu GPOnZ wykonano aktualizację. Ewidencja została opracowana zgodnie z zmianą Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Wykaz obiektów dołączono do GPOnZ – Załącznik nr 1 i Załącznik nr 2 (stanowiska archeologiczne).

Ewidencja jest dokumentem otwartym – powinna być stale weryfikowana i aktualizowana. Dotyczy to także włączania nowych obiektów do GEZ.

5.6.1. Zabytki archeologiczne w gminnej ewidencji zabytków

Zgodnie z art. 3 pkt. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytkiem archeologicznym jest zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy będący tym wytworem.

Przedmiotem ochrony są zatem nie tylko poszczególne wytwory człowieka, ale i ich kulturowy kontekst – razem tworzą integralną całość, w terminologii naukowej zwaną stanowiskiem archeologicznym. Wydzielony wytwór określa się natomiast mianem artefaktu. Stanowiskiem archeologicznym jest obszar występowania archeologicznych zabytków nieruchomych i ruchomych jako spójnej całości, zaś artefaktem jest wydzielony, indywidualny zabytek ruchomy, np. pozyskany w trakcie badań archeologicznych. Wzajemne powiązanie przestrzenne poszczególnych nieruchomych i ruchomych części stanowiska archeologicznego stanowi właściwą, oryginalną i niepowtarzalną substancję zabytku archeologicznego.

Obszar Gminy Wydminy został rozpoznany stosowaną obecnie metodą powszechnej inwentaryzacji zabytków archeologicznych Polski pod nazwą Archeologiczne Zdjęcie Polski. Stanowiska zewidencjonowano w ramach AZP: 18-76, 18-77, 19-75, 19-76, 19-77, 20-75, 20-76, 21-75, 21-76, 22-75, 22-76, 22-77 (Załącznik nr 2). Są to zwykle ślady osadnictwa lub ślady obozowisk oraz osady. Do rejestru zabytków wpisany jest zespół osadniczy i cmentarzysko w Wydminach. Są to w większości ślady z epoki kamienia oraz w Gawlikach Wielkich: ślad osadnictwa z okresu wędrówki ludów, ślad kultury bogaczewskiej (?) z okresu wpływów rzymskich, ślad osadnictwa kultury pruskiej z wczesnego średniowiecza i osada z okresu nowożytnego; natomiast w Orłowie: osada kultury bogaczewskiej z okresu wpływów rzymskich, ślad osadnictwa z okresu nowożytnego i ślad osadniczy z wczesnej epoki żelaza.

W przypadku stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków istnieje zakaz prowadzenia wszelkich prac ziemnych naruszających strukturę gruntu, a prace porządkowe prowadzone w jego obrębie wymagają uzgodnienia z właściwym miejscowo konserwatorem zabytków.

Wszystkie stanowiska wymagają jednak dokładnych badań, które potwierdziłyby występowanie na ich terenie materiału poznawczego. Ewidencja stanowisk archeologicznych nie jest jednak zbiorem zamkniętym i nie można wykluczyć, że w wyniku dalszej weryfikacji lub prowadzonych prac ziemnych uda się zidentyfikować nowe ślady osadnicze.

Poszczególne zasady ochrony stanowisk archeologicznych są doprecyzowane w procesie formułowania ustaleń miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, z uwzględnieniem indywidualnej specyfiki danego stanowiska archeologicznego oraz przy rozpoznaniu możliwych dla niego zagrożeń. Przepisy te należy ująć w postaci nakazów, zakazów, dopuszczeń i ograniczeń w użytkowaniu terenów, zgodnie z wytycznymi rozporządzenia Ministra Infrastruktury z dnia 26 sierpnia 2003 r. w sprawie wymaganego zakresu projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (Dz. U. z 2021 r. poz. 2404). Ponadto zapisy planu muszą spełniać wymogi norm prawnych ustalone w rozporządzeniu Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej” (Dz. U. z 2016 r. poz. 283).

Zgodnie z art. 31 ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami:

„1a. Osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która zamierza realizować:

1) roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru lub objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków albo

2) roboty ziemne lub dokonać zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego – jest obowiązana, z zastrzeżeniem art. 82a ust. 1, pokryć koszty badań archeologicznych oraz ich dokumentacji, jeżeli przeprowadzenie tych badań jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków.

2. Zakres i rodzaj niezbędnych badań archeologicznych, o których mowa w ust. 1a, ustala wojewódzki konserwator zabytków w drodze decyzji, wyłącznie w takim zakresie, w jakim roboty budowlane albo roboty ziemne lub zmiana charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, zniszczą lub uszkodzą zabytek archeologiczny”.

Nie wyklucza się odkrycia w przyszłości kolejnych stanowisk archeologicznych (zwłaszcza w wyniku nowych badań w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski), które należy uwzględnić na dalszym etapie procesu planowania przestrzennego, pomimo ich braku w studium.

Ochrona właściwa zabytkom archeologicznym powinna być przypisana również do zabytkowych układów urbanistycznych i ruralistycznych historycznych miast i wsi, nawet jeśli nie zostały one osobno ujęte w ewidencji zabytków archeologicznych. Obszary te z natury rzeczy spełniają kryterium zabytku archeologicznego przewidzianego w art. 6 ust. 1 pkt 3 lit. a ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tj. pozostałości terenowej historycznego osadnictwa. W tym przypadku z reguły dopuszczone może być zagospodarowanie wynikające z potrzeb zabudowy; obszar ciągłego osadnictwa historycznego podlega bowiem nieustannemu rozwojowi aż do czasów współczesnych i bezzasadne jest hamowanie tego procesu. Natomiast ze względu na zagrożenie dla substancji nawarstwień kulturowych, jakie niesie ze sobą naruszanie struktury gruntu, wszelkie zamierzenia budowlane na obszarze historycznego miasta powinny być objęte obowiązkiem przeprowadzenia niezbędnych badań archeologicznych.

Zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt. 12 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, prowadzenie poszukiwań zabytków może się odbywać na podstawie pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków. Znalazcy przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest zabytkiem, jest obowiązany wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot; zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia; niezwłocznie zawiadomić o tym właściwego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

Dla wszystkich stanowisk archeologicznych przeznaczonych do trwałego zachowania sugerowanym docelowym przeznaczeniem terenu jest utworzenie obszaru zieleni urządzonej, zwłaszcza niskiej (głównie dla stanowisk archeologicznych o własnej formie terenowej), ewentualnie użytku zielonego (dla stanowisk archeologicznych płaskich). Rozrost systemu korzeniowego dużych drzew uszkadza bowiem nawarstwienia kulturowe oraz obiekty i ruchome zabytki archeologiczne. W przypadku stanowisk archeologicznych

znajdujących się na terenach leśnych należy sformułować zasady prowadzenia gospodarki leśnej uwzględniające potrzebę ochrony zabytku.

W przypadku, gdy obszar stanowiska archeologicznego o własnej formie terenowej lub wpisanego do rejestru zabytków objęty został miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego dopuszczającym zainwestowanie lub zagospodarowanie, należy dążyć do zmiany tego planu, aby wyeliminować lub zminimalizować zagrożenie dla zabytku. Szczególny priorytet należy przyznać stanowiskom archeologicznym o własnej formie terenowej, z obszarów których należy usuwać wszelkie funkcje stwarzające zagrożenie dla substancji zabytku.

W przypadku kolizji z wszystkimi stanowiskami archeologicznymi należy wprowadzić zapisy umożliwiające przeprowadzenie niezbędnych badań archeologicznych zagrożonych zniszczeniem, na które należy uzyskać pozwolenie od wojewódzkiego konserwatora zabytków.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy – analiza SWOT

Analiza SWOT stanowi jedną z najpopularniejszych technik analitycznych, pozwalających na porządkowanie informacji oraz diagnozowanie sytuacji wspólnoty samorządowej w konkretnym aspekcie. Stanowi użyteczną pomoc przy dokonywaniu oceny zasobów i otoczenia danej jednostki samorządu terytorialnego, ułatwia też identyfikację problemów i określenie priorytetów rozwoju. Jej nazwa to skrót od pierwszych liter angielskich słów, stanowiących jednocześnie pola przyporządkowania czynników mogących mieć wpływ na powodzenie planu strategicznego – silne strony, słabe strony, szanse i zagrożenia.

Czynniki rozwoju podzielić można – ze względu na ich pochodzenie – na wewnętrzne, na które społeczność lokalna ma wpływ (silne i słabe strony), oraz na czynniki zewnętrzne – umiejscowione w bliższym i dalszym otoczeniu jednostki (szanse i zagrożenia), na które społeczność lokalna nie ma bezpośredniego wpływu. Jednocześnie czynniki te można podzielić według kryterium charakteru wpływu na społeczność lokalną, dzięki czemu wyróżnić można czynniki: pozytywne, czyli atuty i szanse, oraz negatywne, czyli słabości i zagrożenia.

W Tabeli nr 3 zostały przedstawione silne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia dotyczące zasobu zabytkowego, warunków dla realizacji działań w zakresie inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac budowlanych w odniesieniu do nieruchomości zabytkowych, jak również upowszechniania i promowania dziedzictwa materialnego i niematerialnego dla rozwoju Gminy Wydminy.

Tabela nr 3. Analiza SWOT

CZYNNIKI WEWNĘTRZNE I ZEWNĘTRZNE MAJĄCE WPLYW NA DZIEDZICTWO KULTUROWE GMINY WYDMINY	
SILNE STRONY	SŁABE STRONY
• zaktualizowana gminna ewidencja zabytków; • zachowane zespoły dworsko-parkowe; • dziedzictwo historyczne (bitwa z „Ubecją” pod Gajrowskimi); • wielokulturowe dziedzictwo – rzemiosło oraz kulinaria; • położenie geograficznie na terenie Mazur Garbatych (Zielone Płuca Polski, czyste powietrze, liczne walory przyrodniczo-krajobrazowe – jeziora, Puszcza Borecka i inne obszary chronionego krajobrazu); • opracowane miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego gminy uwzględniające ochronę dziedzictwa kulturowego; • aktywna działalność Gminnego Centrum Kultury; • przynależność do Lokalnej Grupy Działania „Wielkie Jeziora Mazurskie”.	• stan zabezpieczenia obiektów zabytkowych, postępujący proces ich niszczenia; • niewystarczające środki z budżetu gminy przeznaczone na ochronę zabytków; • niewystarczająca wizualizacja obszaru (niewiele tablic informacyjnych, oznakowań tras, szlaków, miejsc historycznych); • stosunkowo niewielka dbałość właścicieli o obiekty wpisane do gminnej ewidencji zabytków; • niewielka baza turystyczna i gastronomiczna; • brak uchwały w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub ujęte w gminnej ewidencji zabytków; • brak działań informująco-promujących bazę turystyczną na terenie gminy; • niewiele działań promujących lokalne produkty.

SZANSE	ZAGROŻENIA
• wzrastająca liczba właściwie przeprowadzanych prac remontowo-budowlanych przez prywatnych właścicieli obiektów zabytkowych; • występowanie obiektów i zespołów zabytkowych mogących zainteresować potencjalnych turystów; • możliwość pozyskania wsparcia na promowanie lokalnych marek, w tym produktów z terenu „Mazur Garbatych”; • dynamicznie rozwijającą się działalność kulturalna; • rozbudowa ścieżek i tras rowerowych; • modernizacja zabytkowych obiektów na terenie gminy z wykorzystaniem dotacji krajowych i unijnych; • położenie gminy, sprzyjające rozwojowi turystyki; • opracowania strategiczne zmierzające do zrównoważenia rozwoju kultury w regionach wiejskich i realizacja wytyczonych zadań; • uwzględnienie potrzeb ochrony dziedzictwa kulturowego w dokumencie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz strategii rozwoju gminy; • wspomaganie przedsięwzięć zmierzających do zachowania i kształtowania ładu przestrzennego z utrzymaniem właściwej ekspozycji obiektów zabytkowych i dostosowywaniem nowej zabudowy do wartości historycznych miejsc; • rozwój szlaków turystycznych opartych na dziedzictwie kulturowym; • kreowanie nowych obszarów i produktów turystycznych w oparciu o atrakcyjny sposób zagospodarowania obiektów zabytkowych; • systematyczne opracowywanie aktualizacji dokumentów na poziomie gminy; • rosnąca rola samorządu włączającego się w sferę ochrony dziedzictwa; • wprowadzenie i egzekwowanie polityki ochrony walorów środowiska naturalnego i kształtowania przestrzennego; • możliwość wsparcia finansowego z różnych źródeł, w tym ze środków Unii Europejskiej; • wzrost dotacji na prace z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, w tym na prace konserwatorskie i obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków.	• brak realnych systematycznych zachęt dla prywatnych inwestycji w zabytki; • pogarszający się stan techniczny niektórych obiektów zabytkowych na terenie gminy; • sezonowość turystyki; • bardzo wysokie koszty remontów obiektów zabytkowych; • spadek zainteresowania turystyką lokalną, w tym agroturystyką na rzecz preferowania turystyki zagranicznej; • zanik tradycji i tożsamości lokalnej, związany ze zmianą stylu życia; • działania inwestycyjne prowadzone m.in. przez prywatnych właścicieli obiektów, w których interes indywidualny inwestora jest przedkładany nad dobro społeczne, tj. dobro zabytku; • samowola budowlana – wprowadzanie elementów obcych, nowej zabudowy, np. nieprzemysłanej, niezgodnej z historyczną kolorystyką; • niedostosowanie sposobu użytkowania niektórych obiektów zabytkowych do ich charakteru; • odpływ wysoko wykwalifikowanej kadry z terenu gminy, migracja zarobkowa młodszych pokoleń i związane z tym zatracanie więzi z regionem; • degradacja i powolne wygaszanie opuszczonych obiektów zabytkowych, w tym zabytkowych parków.

7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa główne cele GPOnZ, do których należą:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy w właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Niniejszy GPOnZ jest programem kierunkowym, uwzględniającym także założenia ogólnych planów i opracowań strategicznych, dotyczących rozwoju społeczno-gospodarczego Gminy Wydminy. Z drugiej strony ideą nadrzędną GPOnZ jest budowanie tożsamości kulturowej regionu i silnych związków mieszkańców z zamieszkałym przez nich terenem i jego przeszłością. Cele i kierunki działań sformułowane są w perspektywie wieloletniej i wykraczają często poza 4-letni okres obowiązywania GPOnZ.

W GPOnZ wyznaczono priorytety, kierunki działań wraz z zadaniami (Tabela nr 4). Zostały one sformułowane w perspektywie wieloletniej i wykraczają często poza czteroletni okres obowiązywania GPOnZ. Możliwy jest podział realizacji zadań na podokresy w powiązaniu z ustawowym obowiązkiem złożenia po 2 latach przez władze gminy sprawozdania z częściowego wykonania GPOnZ. Wykonanie takiego sprawozdania, powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji GPOnZ, która powinna uwzględniać: wykonanie zadań, które zostały przyjęte do realizacji w czteroletnim okresie obowiązywania GPOnZ oraz efektywność ich wykonania. Sposób weryfikacji zadań został ujęty w ostatniej kolumnie w Tabeli nr 4.

Priorytety Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami:

PRIORYTET I: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego gminy, jako element rozwoju gospodarczo-społecznego Gminy Wydminy.

PRIORYTET II: Promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców Gminy Wydminy.

W ramach powyższych priorytetów określono kierunki działań, które mają być uzyskane przez konkretne, przypisane do nich szczegółowe zadania.

Tabela nr 4. Zakres działań w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym Gminy Wydminy

KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA	SPOSÓB WERYFIKACJI
PRIORYTET I: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego gminy, jako element rozwoju gospodarczo-społecznego Gminy Wydminy		
Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania	Umieszczenie w widocznym miejscu tablic informacyjnych przy wszystkich obiektach wpisanych do rejestru zabytków.	Czy i gdzie umieszczono tablice
	Podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością gminy.	Czy pozyskano środki, z jakich środków, na jakie obiekty, zakres prac
	Stworzenie uchwały w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.	Ilość złożonych wniosków, wartość przyznanych dotacji, ilość przyznanych dotacji, na jakie obiekty, zakres prac
	Realizacja zadań własnych Gminy Wydminy w kwestii poprawy stanu i utrzymania obiektu zabytkowego, będącego jej własnością.	Co zrealizowano, zakres działań, wartość inwestycji, czy pozyskano dofinansowanie/dotacje
	Opracowywanie sprawozdań z realizacji zadań GPOnZ zgodnie z przepisami co dwa lata, następnie przedstawienie sprawozdania na sesji Rady Gminy.	Czy opracowano sprawozdania, czy były prezentowane na sesji
	Egzekwowanie zasad ochrony materialnego dziedzictwa kulturowego w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.	Czy i jakie zapisy wprowadzono, zmieniono, dla jakich obiektów
	Oznaczenie obiektów zabytkowych, cmentarzy oraz w terenie poprzez umieszczenie tablic zawierających historię obiektu na wszystkich obiektach wpisanych do rejestru zabytków	Ilość oznakowanych obiektów, ilość zamieszczonych tablic
	Wspieranie lub prowadzenie prac porządkowych na terenach zabytkowych parków oraz cmentarzach znajdujących się na terenie gminy, po uprzednim zaopiniowaniu zakresu prac i użytych metod z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.	Ilość przeprowadzonych prac, gdzie, wartość przeznaczonych środków
Dokumentacja dziedzictwa kulturowego	Coroczna aktualizacja Planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.	Czy aktualizowano Plan
PRIORYTET II: Promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców Gminy Wydminy		
Zwiększenie świadomości kulturowej wśród dzieci i młodzieży przez jej włączenie w różne formy aktywności	Organizacja konkursów historycznych, wydarzeń w oparciu o lokalne dziedzictwo kulturowe.	Ilość zorganizowanych konkursów, ich tematyka, z kim współpracowano
	Promowanie imprez folklorystycznych, warsztatów, przeglądów, festiwali, lokalnych obrzędów, jako produktów turystycznych stanowiących o tożsamości gminy.	Ilość odbytych imprez, ilość wypromowanych imprez, ilość osób uczestniczących
	Upowszechnianie edukacji w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, poprzez zaangażowanie placówek oświatowych, wychowawczych oraz kościelnych w organizowanie warsztatów, pracowni, szkoleń, wykładów we ścisłej współpracy z Gminnym Ośrodkiem Kultury oraz Gminną Biblioteką Publiczną.	Jakie działania zaplanowano, jakie zrealizowano, z kim współpracowano
	Organizacja wycieczek krajoznawczych, rowerowych po najciekawszych miejscach gminy.	

KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA	SPOSÓB WERYFIKACJI
Tworzenie odpowiedniej infrastruktury turystycznej	Wsparcie merytoryczne w celu opracowania tablic informacyjnych zawierających podstawowe informacje na temat najbardziej wartościowych zabytków rejestrowych, które zamieszczone zostaną na zewnątrz obiektów.	Ile tablic umieszczono, gdzie, wartość przeznaczonych środków
	Utrzymanie i opracowanie nowych szlaków turystycznych wykorzystujących walory dziedzictwa kulturowego.	Ilość nowych szlaków, ilość osób odwiedzających szlaki
Promocja historii i dziedzictwa kulturowego	Opracowanie ulotek promujących zabytki gminy (również w formie edukacyjnej).	Czy opracowano, ilość wydanych pozycji, z kim współpracowano, wartość przeznaczonych środków

8. Instrumentarium realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami

GPOnZ realizowany będzie poprzez wykonanie wskazanych zadań, na rzecz osiągnięcia przyjętych kierunków działań. Podstawę instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawa oraz zawarte w nich regulacje. Regulacje te dotyczą instrumentów ekonomiczno-prawnych, społecznych oraz finansów publicznych. Zakłada się, że zadania określone w niniejszym GPOnZ będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

- **instrumenty prawne**, wynikające z obowiązujących przepisów prawnych:

- wpis do rejestru zabytków,
- decyzje administracyjne z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
- ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym,
- ustawa Prawo budowlane,
- ustawa Prawo ochrony środowiska,
- ustawa o ochronie przyrody,
- ustawa o gospodarce nieruchomościami,
- ustawa o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej,
- ustawa o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu.

- **instrumenty finansowe:**

- korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje,
- współpraca pomiędzy podmiotami publicznymi a sektorem prywatnym w ramach „Partnerstwa publiczno-prywatnego” (PPP).

- **instrumenty społeczne:**

- prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi), a także edukacja i informacja odnośnie dziedzictwa kulturowego Gminy Wydmyny),
- edukacja kulturowa,
- pozyskanie poparcia społecznego na rzecz ochrony środowiska kulturowego,
- współdziałanie z organizacjami społecznymi.

- **instrumenty koordynacji:**

- realizacja projektów i programów Gminy Wydmyny dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego gminy (np. strategia rozwoju gminy, plany rozwoju lokalnego, programy ochrony środowiska przyrodniczego, koncepcje, plany rewitalizacji),

- współpraca z wojewódzkim konserwatorem zabytków,
- współpraca z sąsiednimi samorządami w celu wypracowania wspólnej polityki ochrony środowiska kulturowego i przyrodniczego.

• **instrumenty kontrolne:**

- aktualizacja i weryfikacja gminnej ewidencji zabytków,
- oceny zmian w zagospodarowaniu przestrzennym Gminy Wydmyny,
- sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji GPOnZ oraz aktualizacja GPOnZ związana z ustawowym czteroletnim okresem obowiązywania,
- monitorowanie stanu zachowania i funkcjonowania środowiska kulturowego,
- prowadzenie stałej obserwacji procesów i zjawisk istotnych z punktu widzenia realizacji GPOnZ.

9. Źródła finansowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami

Zgodnie z obowiązującą ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dbałość o zabytek polega między innymi na zapewnieniu warunków do dokumentowania zabytku, popularyzacji wiedzy o nim, prowadzeniu prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych oraz utrzymaniu zabytku i jego otoczenia w jak najlepszym stanie. Finansowanie tych działań jest obowiązkiem nie tylko właściciela zabytku, lecz także każdego podmiotu mającego tytuł prawny do zabytku, a więc trwałych zarządców, użytkowników wieczystych. Dla jednostki samorządu terytorialnego posiadającej tego rodzaju tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest zadaniem własnym. Ochrona zabytków i opieka nad nimi, a także wszelkie działania związane ze zmianą ich funkcji w przestrzeni publicznej oraz ich popularyzacją i udostępnianiem społecznym, mogą być finansowane z różnych źródeł w zależności od typu działań.

Niniejszy rozdział wskazuje możliwości w zakresie pozyskiwania dodatkowych środków ze źródeł pozabudżetowych. Ważne jest, by władze gminy z własnej inicjatywy podjęły próbę wygospodarowania w budżecie środków przeznaczonych na realizację zapisów GPOnZ. Tym bardziej, że znaczna część źródeł zewnętrznych wymaga zapewnienia wkładu własnego w finansowanych przez nie projektach. Główny obowiązek związany z opieką, ochroną oraz finansowaniem wszelkich prac konserwatorskich lub robót budowlanych, spoczywa na właścicielach i użytkownikach obiektów zabytkowych.

Źródła zewnętrznego finansowania można podzielić następująco:

• **źródła krajowe:**

- dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- dotacje wojewódzkie,
- dotacje gminne,
- Fundusz Termomodernizacji i Remontów,
- Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW),
- fundusze od fundacji,
- Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków,
- Fundusz Kościelny.

• **źródła pozostałe:**

- źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych,
- źródła pozaunijne – Mechanizm Norweski i Mechanizm Finansowy EOG.

9.1. Dotacje

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Dotacja udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac.

Art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa szczegółowo wykaz działań, które mogą podlegać dofinansowaniu. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować wyłącznie nakłady konieczne poniesione na przeprowadzenie następujących działań:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego,
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz,
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych,
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków,
- zakup i montaż instalacji przeciwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Standardowo dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem, technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych,
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Jednocześnie łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź

organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

• **Środki Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków** – działając na podstawie przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz Rozporządzenia Ministra Kultury z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków Warmińsko-Mazurski Wojewódzki Konserwator Zabytków ustala zasady rozpatrywania wniosków oraz udzielania i rozliczania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków usytuowanym na terenie województwa warmińsko-mazurskiego, w ramach środków finansowych przyznanych przez Wojewodę Warmińsko-Mazurskiego, pozostających w dyspozycji Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Dotacja może być udzielona na dofinansowanie nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku, które:

- a. zostaną przeprowadzone w roku udzielenia dotacji niewymagającej wyłonienia wykonawcy na podstawie przepisów o zamówieniach publicznych;
- b. zostaną przeprowadzone w roku udzielenia dotacji wymagające wyłonienia wykonawcy na podstawie przepisów o zamówieniach publicznych;
- c. zostały przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (tzw. refundacja).

Wnioski o udzielenie dotacji są przyjmowane i rejestrowane w sekretariacie Urzędu i przekazywane do oceny formalnej, a następnie merytorycznej. Wnioski na dofinansowanie prac, o których mowa w punkcie a-b, składa się do dnia 28 lutego roku, w którym dotacja ma być udzielona. Wnioski na dofinansowanie prac, o których mowa w punkcie c, składa się do dnia 30 czerwca, w którym dotacja ma być udzielona, do wyczerpania się środków finansowych będących w dyspozycji Urzędu.

W przypadku, gdy środki na dany rok zostaną wykorzystane w pierwszym terminie, nabór wniosków na kolejny termin zostanie zamknięty. Wojewódzki Konserwator Zabytków może wznowić nabór wniosków w przypadku pojawienia się dodatkowych środków z m.in. niewykorzystanych dotacji lub innych źródeł. Prace, na których przeprowadzenie udzielono dotacji, mogą być ponownie dofinansowane, jeżeli zaistnieje potrzeba ich przeprowadzenia, po upływie 10 lat od roku udzielenia dotacji.

• **Dotacje wojewódzkie i powiatowe**

Dofinansowanie prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków odbywa się na podstawie art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz na podstawie uchwały Sejmiku Województwa/Powiatu w sprawie trybu i zasad przyznawania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy tym zabytku.

Dotacje z budżetu Województwa Warmińsko-Mazurskiego – zasady udzielania dotacji określa szczegółowo Uchwała Nr XLIV/847/10 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 26 października 2010 r. w sprawie zasad udzielania dotacji z budżetu samorządu województwa na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru. Priorytetowo traktowane są projekty mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku oraz zahamowanie procesów jego destrukcji.

Po uchwaleniu budżetu na dany rok Zarząd Województwa ogłasza otwarty konkurs ofert z co najmniej trzydziestodniowym wyprzedzeniem. Warunkiem przystąpienia do konkursu jest złożenie w terminie wskazanym w ogłoszeniu oferty.

Warmińsko-Mazurski Urząd Wojewódzki przyznaje także środki na ochronę i utrzymanie miejsc cmentarnictwa wojennego.

Dotacje z budżetu Starostwa Powiatu Giżyckiego – zasady udzielania dotacji określa Uchwała Nr LI.311.2023 Rady Powiatu w Giżycku z dnia 17 marca 2023 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, położonych lub znajdujących się na terenie powiatu giżyckiego. Wnioski składa się do Zarządu Powiatu w Giżycku, który ustala termin składania wniosków w roku, w którym dotacja ma być udzielona i informuje o tym w Biuletynie Informacji Publicznej oraz na tablicy ogłoszeń w siedzibie Starostwa Powiatowego w Giżycku. Informacja ta zawiera również określenie kryteriów merytorycznych, według których wnioski o dotację będą rozpatrywane.

• **Dotacje gminne**

Zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustawą o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw oraz zgodnie z ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym dofinansowanie na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielone przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest ponadto jej zadaniem własnym. Zasady i tryb postępowania o udzielenie dotacji z budżetu gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków określa odpowiednia uchwała podjęta przez radę gminy.

Zasady udzielania dotacji określa Uchwała Nr LVI/435/2023 Rady Gminy Wydminy z dnia 15 grudnia 2023 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji celowej z budżetu Gminy Wydminy na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków. Udzielenie dotacji może nastąpić po złożeniu do Wójta Gminy Wydminy przez wnioskodawcę wniosku w tej sprawie.

9.2. Źródła zewnętrznego finansowania – krajowe

• **Rządowy Program Odbudowy Zabytków**

Rządowy Program Odbudowy Zabytków jest rządowym programem, który oferuje jednostkom samorządu terytorialnego możliwość wsparcia zadań inwestycyjnych w ramach zadań wnioskodawcy polegających na ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Dofinansowane z programu może być przeznaczone na finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się z ewidencji zabytków, a także na udzielenie przez jednostkę samorządu terytorialnego dotacji o której mowa w art. 81 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami podmiotowi trzeciemu z zachowaniem przepisów prawa regulujących przekazywanie takich dotacji.

Każdy samorząd może złożyć maksymalnie 10 wniosków w trzech kategoriach: do 150.000,00 zł, do 500.000,00 zł i do 3.500.000,00 zł.

Dofinansowane może być przyznane w wysokości maksymalnie 98 % wartości inwestycji.

Pełne informacje dotyczące naboru wniosków do programu wraz z instrukcją i ogłoszeniem o naborze znajdują się na stronie Banku Gospodarstwa Krajowego.

• **Konkurs „Zabytek Zadbany”**

„Zabytek Zadbany” jest corocznym konkursem ogłaszanym przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Nadzór nad konkursem sprawuje Generalny Konserwator Zabytków. Od 2011 r. podmiotem realizującym procedurę konkursową jest Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Konkurs skierowany jest do właścicieli, posiadaczy i zarządców zabytkowych obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Jego celem jest promocja opieki nad zabytkami i upowszechnianie najlepszych wzorów właściwego utrzymania i zagospodarowania obiektów. Charakter edukacyjny konkursu polega na popularyzacji

wiedzy dotyczącej właściwego postępowania z zabytkami architektury podczas ich użytkowania oraz w trakcie przeprowadzanych remontów.

Obiekty można zgłaszać w 6 kategoriach:

- 1) Utrwalenie wartości zabytkowej obiektu,
- 2) Rewaloryzacja przestrzeni kulturowej i krajobrazu (w tym założenia dworskie i pałacowe),
- 3) Adaptacja obiektów zabytkowych,
- 4) Architektura i budownictwo drewniane,
- 5) Architektura przemysłowa i budownictwo inżynieryjne,
- 6) Kategoria specjalna: właściwe użytkowanie i stała opieka nad zabytkiem.

• Fundusz Termomodernizacji i Remontów

Celem rządowego programu wsparcia remontów i termomodernizacji jest poprawa stanu technicznego istniejących zasobów mieszkaniowych, ze szczególnym uwzględnieniem ich termomodernizacji. Z programu mogą skorzystać właściciele zasobów mieszkaniowych (gminy, spółdzielnie mieszkaniowe, właściciele mieszkań zakładowych i prywatni właściciele). Jego beneficjentami są także osoby mieszkające w budynkach objętych programem, gdyż poprawia się komfort zamieszkiwania z jednoczesnym zmniejszeniem opłat za energię cieplną.

Program realizowany na podstawie ustawy o wspieraniu termomodernizacji i remontów obejmuje dwa główne moduły – wsparcie przedsięwzięć termomodernizacyjnych i wsparcie przedsięwzięć remontowych. Wprowadza on także dodatkowe wsparcie dla właścicieli budynków mieszkalnych objętych w przeszłości czynszem regulowanym. Wsparcie jest udzielane w postaci tzw. premii, czyli spłaty części kredytu wykorzystanego na realizację przedsięwzięcia. Spłata jest dokonywana ze środków Funduszu Termomodernizacji i Remontów, obsługiwanego przez Bank Gospodarstwa Krajowego i zasilanego ze środków budżetu państwa.

• Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW)

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW) jest głównym źródłem finansowania w Polsce inwestycji proekologicznych. Wraz z wojewódzkimi funduszami ochrony środowiska i gospodarki wodnej NFOŚiGW tworzy system funduszy ekologicznych.

W ramach NFOŚiGW realizowane są projekty termomodernizacji zabytkowych budynków. Remonty termomodernizacyjne przyczynią się do redukcji zużycia energii pierwotnej i końcowej oraz spowodują obniżenie kosztów zużycia energii elektrycznej i ciepłej. Dodatkowo prace remontowe będą miały również walor konserwatorski, gdyż zostaną przeprowadzone w obiektach zabytkowych, cennych dla kultury narodowej.

• Program Kultura – Interwencje

Organizatorem Programu Kultura – Interwencje jest Narodowe Centrum Kultury. Celem strategicznym Programu jest tworzenie warunków dla wzmacniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie regionalnym, lokalnym i krajowym poprzez finansowe wsparcie realizacji projektów upowszechniających dorobek kultury i zwiększających obecność kultury w życiu społecznym.

Koncepcja programu została oparta na założeniu, że uczestnictwo w kulturze sprzyja podnoszeniu kompetencji społeczeństwa, tworzeniu warunków do rozwijania aktywności twórczej i przygotowaniu obywateli do aktywnego udziału w różnych formach życia społecznego. O wsparcie w ramach programu Kultura – Interwencje mogą ubiegać się zarówno samorządowe instytucje kultury (z wyłączeniem instytucji współprowadzonych przez Ministra oraz jednostki samorządu terytorialnego), jak i organizacje pozarządowe.

• Finansowanie z fundacji

Kolejną możliwością pozyskiwania funduszy zewnętrznych jest finansowanie pochodzące z fundacji. Można tu wymienić np. fundacje bankowe, Fundację LOTTO Milion Marzeń, Fundację Polska Miedź – KGHM, Fundację PGNiG, Fundację Orange.

• **Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków**

Dnia 1 stycznia 2018 r. weszły w życie przepisy ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tworzące Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków jako państwowy fundusz celowy. To jest pierwsze pozabudżetowe źródło ich finansowania. Fundusz początkowo zasilony zostanie z kar administracyjnych oraz nawiązek orzekanych przez sądy za przestępstwa popełniane przeciwko zabytkom. Nowelizacja zakłada wprowadzenie administracyjnych kar pieniężnych w miejsce grzywien wyznaczanych wskutek postępowań w sprawach o wykroczenia. Grzywny, które były zasądzone przez sądy, były rażąco niskie. Niektórym opłacało się więc niszczyć zabytek, a grzywnę wpisać np. w koszty inwestycyjne. Kary administracyjne są nakładane przez wojewódzkich konserwatorów od 1 stycznia 2018 r.

Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków pozwoli na szybkie dofinansowanie zabytków uszkodzonych, np. wskutek katastrof, jak powódzie czy pożary. Dodatkowe pieniądze pozwolą na pilne ratowanie zabytków, czyli naprawę uszkodzonego dachu, rynien czy powybijanych okien. Środkami Funduszu będzie dysponował Generalny Konserwator Zabytków, działający w imieniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

• **Fundusz dopłat z Banku Gospodarstwa Krajowego w Warszawie**

Celem rządowego programu bezzwrotnego finansowego wsparcia budownictwa jest zwiększenie zasobu lokali mieszkalnych oraz lokali i pomieszczeń z zakresu pomocy społecznej, służących zaspokajaniu potrzeb osób o niskich i przeciętnych dochodach.

• **Fundusz Kościelny**

Fundusz Kościelny został powołany na mocy art. 8 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 9, poz. 87, z późn. zm.) jako forma rekompensaty dla kościołów za przejęte przez Państwo nieruchomości ziemskie.

Kościelne osoby prawne mogą ubiegać się o przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego na konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo.

Szczegółowe informacje dotyczące zasad postępowania przy udzielaniu dotacji z Funduszu Kościelnego ogłasza Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji na stronie internetowej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, zwanego dalej „MSWiA”, oraz w BIP MSWiA.

9.2.1. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Jednym z najważniejszych źródeł finansowania zadań związanych z ochroną i opieką zabytków są środki budżetu państwa będące w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, który corocznie ogłasza stosowne konkursy.

Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego:

• **Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ochrona Zabytków**

Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

W ramach Programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- 1) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania;
- 2) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych);

3) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków);

4) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków) dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych).

Do programu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich.

O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego, osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

• Program „Infrastruktura kultury”

Celem programu jest poprawa warunków funkcjonowania instytucji i obiektów kultury. Przedmiotem dofinansowania mogą być modernizacje i remonty obiektów przeznaczonych na działalność kulturalną i edukacyjną, w zakresie kultury oraz przygotowanie dokumentacji technicznej do inwestycji.

• Dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na badania archeologiczne

Celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań służących ochronie dziedzictwa archeologicznego na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, realizowanych zgodnie z obowiązującymi przepisami w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami:

1) niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentacja zasobów dziedzictwa archeologicznego z wykorzystaniem metod tradycyjnych i nowoczesnych, m.in. badań powierzchniowych, prospekcji podwodnej, badań geofizycznych, prospekcji lotniczej, skaningu laserowego;

2) opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych, w tym analiza i konserwacja pozyskanych w ramach tych badań zabytków.

9.3. Źródła zewnętrznego finansowania – pozostałe

Poza podstawowymi źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków może odbywać się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej.

• Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (FEnIKS)

Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (inaczej FEnIKS) na lata 2021-2027 to następca Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko (PO IiŚ). Budżet wynosi ponad 25 miliardów euro (w formie dotacji, instrumentów finansowych i instrumentów łączących finansowanie zwrotne oraz dotacyjne) i będzie przeznaczony na kluczowe projekty środowiskowe, energetyczne oraz transportowe, a także na wsparcie w obszarze kultury i ochrony zdrowia.

Głównym celem Programu jest poprawa warunków rozwoju kraju poprzez budowę infrastruktury technicznej i społecznej zgodnie z założeniami rozwoju zrównoważonego, w tym poprzez m.in. wzmocnienie roli kultury w rozwoju społecznym i gospodarczym. Program ma przyczynić się m.in. do wzmocnienia ochrony zabytków o krajowym i światowym znaczeniu, zarówno ruchomych, jak i nieruchomych. Wsparcie ukierunkowane zostanie na tworzenie odpowiednich warunków infrastrukturalnych stymulujących do aktywnego uczestnictwa w kulturze i w życiu społecznym, w tym eliminację barier w dostępie do kultury

dla grup z różnych przyczyn wykluczonych. Zastosowane rozwiązania infrastrukturalne, w tym nowoczesne technologie, umożliwią tworzenie innowacyjnej oferty kulturalnej, rozszerzanie jej o nowe formy działalności i cele lub będą przyczyniać się do zwiększenia atrakcyjności świadczonej oferty, w celu budowania przewag konkurencyjnych w aspekcie zarówno gospodarczym jak i społecznym.

Inwestycje będą wspierały procesy transformacji cyfrowej poprzez rozwój infrastruktury, zakup wyposażenia i technologii umożliwiających rozszerzenie grup odbiorców realizowanej oferty (zwiększenie dostępności kultury poprzez umożliwienie korzystania z niej grupom dotychczas wykluczonym np. niepełnosprawni; zwiększenie zasięgu oferty – upowszechnianie oferty on-line) oraz zapewnienie bezpieczeństwa funkcjonowania w warunkach różnego rodzaju kryzysów (na podstawie doświadczeń związanych z wystąpieniem pandemii Covid-19).

Wsparciem zostaną objęte państwowe i współprowadzone instytucje kultury, biblioteki przechowujące Narodowy Zasób Biblioteczny oraz publiczne szkoły i uczelnie artystyczne. Ponadto o wsparcie mogą ubiegać się jednostki samorządu terytorialnego, NGO oraz kościoły i związki wyznaniowe w zakresie prowadzonej działalności kulturalnej, zlokalizowane na obszarach wpisanych na listę UNESCO lub Pomników Historii.

Zakres wsparcia w ramach celu szczegółowego obejmuje także działania infrastrukturalne mające na celu ochronę i zachowanie otoczenia zabytkowych obiektów. Niejednokrotnie inwestycje będą realizowane w bliskim sąsiedztwie lub na terenie objętym planem rewitalizacji, co wpłynie korzystnie na ogólny rozwój większych obszarów.

Wszystkie ww. typy działań będą mogły być realizowane w formule projektów partnerskich, które przyczynią się do lepszego zarządzania dziedzictwem kulturowym i promowania dziedzictwa kulturowego, co w konsekwencji wpłynie na większą identyfikację społeczeństwa z danym miejscem.

Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury – 700 000 000 euro.

• Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy 2021-2027

Priorytet II: Zaawansowane usługi cyfrowe – jednym z celów programu jest stymulowanie rynku ponownego wykorzystywania zasobów kultury i danych naukowych. Powstałe e-usługi powinny zapewnić zdalny dostęp do unikalnych narzędzi oraz umożliwić przetwarzanie, analizę, bezpieczne gromadzenie i archiwizację dużych zbiorów danych, co będzie skutkowało przyspieszeniem rozwoju takich obszarów jak np.: kultura i rozrywka, motoryzacja, e-zdrowie, transport, bezpieczeństwo publiczne, energetyka, technologie finansowe czy rolnictwo.

2.1 Wysoka jakość i dostępność e-usług publicznych – np. tworzenie, rozwój, integracja e-usług publicznych, wykorzystanie potencjału informacji sektora publicznego (ISP) i technologii w administracji z zastosowaniem np. analiz wielkich zbiorów danych oraz metod sztucznej inteligencji.

2.3 Cyfrowa dostępność i ponowne wykorzystanie informacji – np. digitalizacja zasobów kultury, administracji i nauki (m.in. dane z badań naukowych oraz zasobów edukacyjnych finansowanych ze środków publicznych). Program zakłada podejmowanie działań zwiększających otwartość oraz poziom ponownego wykorzystania danych z zasobów kultury (w tym niebędących ISP), nauki i administracji. Wsparcie będzie udzielane również na budowę lub modernizację i udostępnianie rozwiązań informatycznych do prowadzenia zaawansowanej analityki danych z wykorzystaniem nowych technologii.

Beneficjentami Programu mogą być m.in.: instytucje kultury, przedsiębiorcy, obywatele, NGO.

• Kreatywna Europa 2021-2027

Kreatywna Europa (Creative Europe) to program Komisji Europejskiej, którego celem jest wsparcie ponadnarodowych działań europejskich sektorów kultury, audiowizualnego i kreatywnego w obszarze kultury i sztuki przyczyniających się do budowania kompetencji, profesjonalizacji i zwiększania konkurencyjności sektorów na rynku globalnym, wpływ na zwiększanie dostępu do kultury i sztuki, docieranie do nowych grup odbiorców i zwiększanie uczestnictwa w kulturze, rozwój współpracy międzynarodowej oraz wsparcia ponadnarodowego obiegu europejskich dzieł i twórców, ochrony i propagowania różnorodności kulturowej i językowej oraz europejskiego dziedzictwa kulturowego, wykorzystanie technologii i wdrażanie innowacji w sektorach oraz dostosowania sektorów do zmiany cyfrowej.

W ramach nowej edycji Programu istotne będą także wsparcie sektorów w odbudowie po kryzysie wywołanym pandemią COVID-19, zrównoważony rozwój i zielona transformacja sektorów, równość i równouprawnienie oraz włączanie społeczne poprzez kulturę i sztukę.

Program będzie wdrażany poprzez komponenty:

- komponent Media – wspierający działania sektora audiowizualnego,
- komponent Kultura – wspierający działania sektorów kultury i kreatywnego,
- komponent międzysektorowy – wspierający rozwój innowacji w projektach łączących sektory kultury, kreatywny i audiowizualny, a także sektor wysokiej jakości mediów informacyjnych i rozwój umiejętności krytycznego korzystania z mediów.

10. Bibliografia

1. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami
2. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.
3. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym
4. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane
5. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska
6. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody
7. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami
8. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej
9. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem
10. Materiały udostępnione przez Urząd Gminy w Wydminach
11. J. Okulicz, Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n.e., Wrocław 1973
12. M. Jackiewicz-Garniec, M. Garniec, Pałace i dwory dawnych Prus Wschodnich, Olsztyn 1999
13. M. Jakubanis, Zespół dworski, Gawliki Małe, karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, 1987, Portal NID Zabytek.pl https://zabytek.pl/pl/obiekty/gawliki-male-zespol-dworski-i-folwarczny/dokumenty/PL.1.9.ZIPOZ.NID_N_28_EN.354401/1
14. J. Garczyńska, Prusy Wschodnie, Region dziś, w: Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe pod red. H. Karaś <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?l1=opis-dialektow&l2=dialekt-mazowiecki&l3=mazury&l4=mazury-region-dzis>
15. G. Białuński, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Zarys dziejów osadnictwa na Mazurach, w: Echa Przeszłości XX/1, 2019; Internet: <file:///C:/Users/Bozka/Downloads/radoslawgross,+Grzegorz-Bia%C5%82u%C5%84ski.pdf>
16. M. Jakubanis, Dwór, Pamry, karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, 1987. Portal NID Zabytek.pl, https://zabytek.pl/pl/obiekty/g-247331/dokumenty/PL.1.9.ZIPOZ.NID_N_28_EN.354468/1
17. www.nid.pl
18. www.nimoz.pl
19. www.zabytek.pl
20. www.stat.gov.pl/gus
21. www.isap.sejm.gov.pl

11. Spis tabel

1. Tabela nr 1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków z terenu Gminy Wydminy
2. Tabela nr 2. Wykaz obowiązujących planów zagospodarowania przestrzennego Gminy Wydminy
3. Tabela nr 3. Analiza SWOT
4. Tabela nr 4. Zakres działań w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym Gminy Wydminy

12. Załączniki**Załącznik nr 1. Spis obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków Gminy Wydminy**

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	NR DZIAŁKI	OBIEKT	UWAGI/ REJESTR ZABYTEKÓW
1	Berkowo	10	330/42, obręb Zelki	Dwór w zespole dworsko-parkowym	
2	Berkowo	10	330/38, obręb Zelki	Obora 1 w zespole dworsko-parkowym	
3	Berkowo	10	250/1, 330/42, obręb Zelki	Park w zespole dworsko-parkowym	
4	Berkowo		247, obręb Zelki	Cmentarz ewangelicki rodziny Willützkich	A-3759 2.11.1994 r.
5	Berkowo		247, obręb Zelki	Kaplica cmentarna	
6	Biała Giżycka		239, obręb Pańska Wola	Cmentarz ewangelicki	
7	Cybulki		129/2, obręb Cybulki	Cmentarz ewangelicki	
8	Cybulki		3/8, 3/9, obręb Cybulki	Park w pozostałościach zespołu dworsko-parkowego	
9	Czarnówka	2	267, obręb Czarnówka	Dom	
10	Czarnówka		130, obręb Czarnówka	Cmentarz ewangelicki	
11	Dudka	2	412, obręb Sucholaski	Obora w zespole dworsko-parkowym	
12	Dudka	2	412, obręb Sucholaski	Stajnia w zespole dworsko-parkowym	
13	Dudka	2	2/84, 2/85, 412, obręb Sucholaski	Park w zespole dworsko-parkowym	
14	Gawliki Małe	1	13/9, obręb Wężówka	Dwór w zespole dworsko-parkowym	A-2753 10.03.1989 r.
15	Gawliki Małe	2	13/8, obręb Wężówka	Oficyna w zespole dworsko-parkowym	A-2753 10.03.1989 r.
16	Gawliki Małe	1-2	13/9, obręb Wężówka	Obora w zespole dworsko-parkowym	A-2753 10.03.1989 r.
17	Gawliki Małe	1-2	13/9, obręb Wężówka	Obora w zespole dworsko-parkowym	A-2753 10.03.1989 r.
18	Gawliki Małe	1-2	13/9, obręb Wężówka	Magazyn w zespole dworsko-parkowym	A-2753 10.03.1989 r.
19	Gawliki Małe	1-2	13/9, obręb Wężówka	Gorzelnia w zespole dworsko-parkowym	A-2753 10.03.1989 r.
20	Gawliki Małe	1-2	13/8, obręb Wężówka	Stodoła w zespole dworsko-parkowym	

21	Gawliki Małe	1-2	13/2, 13/9, 13/10, obręb Wężówka	Park w zespole dworsko-parkowym	
22	Gawliki Małe	1-2	13/9, obręb	Wiata w zespole dworsko-parkowym	
23	Gawliki Wielkie	31-31a	228/5, obręb Gawliki Wielkie	Karczma – Gasthaus, ob. sklep i budynek mieszkalny	
24	Gawliki Wielkie	32	209/1, obręb Gawliki Wielkie	Budynek szkolny	
25	Gawliki Wielkie	45	505, obręb Gawliki Wielkie	Dom	
26	Gawliki Wielkie		57, obręb Gawliki Wielkie	Cmentarz wojenny z I wojny światowej	
27	Gębałki	1	22/1, obręb Wężówka	Stodoła w pozostałościach zespołu dworskiego	
28	Gębałki	1	8/4, obręb Wężówka	Czworak w pozostałościach zespołu dworskiego	
29	Gębałki	1	273/8, obręb Wężówka	Pozostałości parku w pozostałościach zespołu dworskiego	
30	Grądzkie	13	132, 133/10, obręb Grądzkie	Dom	
31	Grądzkie		63/1, obręb Grądzkie	Wiatrak holenderski	
32	Grądzkie		175, obręb Grądzkie	Cmentarz ewangelicki	
33	Grądzkie		176, obręb Grądzkie	Cmentarz ewangelicki	
34	Grodziec		212, obręb Siemionki	Park w pozostałościach zespołu dworsko-parkowym	
35	Hejbuty	6	50, 53, obręb Hejbuty	Dwór w zespole dworsko-parkowym	
36	Hejbuty	5	64, obręb Hejbuty	Stodoła w zespole dworsko-parkowym	
37	Hejbuty	6	62, 63/2, obręb Hejbuty	Spichlerz w zespole dworsko-parkowym	
38	Hejbuty	6	46, 50, 51, 52, obręb Hejbuty	Pozostałości parku w zespole dworsko- parkowym	
39	Hejbuty		47, obręb Hejbuty	Cmentarz ewangelicki	
40	Krzywe	1	129/5, obręb Zelki	Dwór w pozostałościach zespołu dworsko-parkowego	
41	Krzywe	1	438, obręb Zelki	Park w pozostałościach zespołu dworsko-parkowego	
42	Łękuk Mały	8	9/49, 9/50, obręb Orłowo	Park w zespole dworsko-parkowym	
43	Malinka		98, obręb Malinka	Cmentarz ewangelicki	
44	Mazuchówka	19	418/2, obręb Mazuchówka	Szkoła, ob. budynek mieszkalny	
45	Mazuchówka		377/1, obręb Mazuchówka	Cmentarz ewangelicki	
46	Okrągłe	3	11, obręb Okrągłe	Szkoła, ob. budynek mieszkalny	
47	Okrągłe		260, obręb Okrągłe	Cmentarz ewangelicki	
48	Orłowo		24, obręb Orłowo	Kościół ewangelicki, obecnie cerkiew prawosławna p.w. św. Jana Chrzciciela	A-2754 10.03.1989 r.
49	Orłowo	30	40, 41, obręb Orłowo	Dom	

50	Orłowo	37	28, obręb Orłowo	Dom	
51	Orłowo	47	48, 49, obręb Orłowo	Dom	
52	Orłowo		37, obręb Orłowo	Cmentarz ewangelicki, ob. komunalny	
53	Orłowo		24, obręb Orłowo	Zbiorowa mogiła żołnierzy rosyjskich z I wojny światowej	
54	Pamry	8	6/63, obręb Talki	Dwór w zespole dworsko-parkowym	A-2755 10.03.1989 r.
55	Pamry	8	6/63, obręb Talki	Park w zespole dworsko-parkowym	A-1655 17.03.1986 r.
56	Pamry		2171, obręb Talki	Cmentarz ewangelicki	
57	Pańska Wola	10	25/15, obręb Pańska Wola	Szkoła, ob. budynek mieszkalny	
58	Pańska Wola	10	25/6-25/13, obręb Pańska Wola	Budynek gospodarczy w zespole szkoły	
59	Pańska Wola		105, obręb Pańska Wola	Cmentarz ewangelicki	
60	Radzie	12	109, obręb Radzie	Dom	
61	Radzie	17	17, obręb Radzie	Dom	
62	Radzie	19	224, obręb Radzie	Budynek inwentarski w zagrodzie, ob. budynek mieszkalno-gospodarczy	
63	Radzie	21-21a	21, 226, obręb Radzie	Dom w zagrodzie	
64	Radzie	21a	21, obręb Radzie	Budynek inwentarski w zagrodzie, ob. budynek mieszkalno-gospodarczy	
65	Radzie		220, obręb Radzie	Cmentarz ewangelicki	
66	Ranty		14/23, obręb Radzie	Obora w zespole dworsko-parkowym	Wcześniej błędna działka 14/13
67	Ranty		14/23, obręb Radzie	Spichlerz w zespole dworsko-parkowym	
68	Ranty		14/23, obręb Radzie	Stodoła w zespole dworsko-parkowym	
69	Ranty		218/2, obręb Radzie	Kuźnia w zespole dworsko-parkowym	
70	Ranty		14/19, 14/22, obręb Radzie	Park z aleją w zespole dworsko-parkowym	
71	Ranty		4/9, obręb Radzie	Cegielnia w zespole cegielni, ob. nieużytkowana	
72	Ranty		215, obręb Radzie	Grób żołnierza z I wojny światowej	
73	Rostki	3	29/18, obręb Talki	Dwór w zespole dworsko-parkowym	
74	Rostki	3	29/29, obręb Talki	Park z aleją w zespole dworsko-parkowym	
75	Rostki		238, obręb Talki	Cmentarz ewangelicki	
76	Rostki		200/2, obręb Radzie	Zbiorowa mogiła żołnierzy rosyjskich z I wojny światowej	A-3639 03.12.1993 r.
77	Siedliska	46	76/4, obręb Siedliska	Szkoła w zespole szkoły, ob. budynek mieszkalny	
78	Siedliska	46	76/4, obręb Siedliska	Budynek gospodarczy w dawnym zespole szkoły	
79	Siedliska	46	76/4, obręb Siedliska	Szalet w dawnym zespole szkoły	
80	Siedliska	42	95/4, 96/2, obręb Siedliska	Dom	d. nr 43

81	Siedliska	43	95/4, obręb Siedliska	Budynek gospodarczy, ob. budynek mieszkalno-gospodarczy	
82	Siedliska	16	230/4, 230/7, obręb Siedliska	Dom	
83	Siedliska	32	107/1, 107/9, obręb Siedliska	Dom /dawna karczma/	
84	Siedliska	73	240/4, obręb Siedliska	Domek dróżnika, w zespole dworca	
85	Siedliska		232, obręb Siedliska	Cmentarz ewangelicki	A-2593 10.01.1989 r.
86	Siedliska		272, obręb Siedliska	Cmentarz ewangelicki	
87	Siedliska		243/2	Schron bojowy piechoty typ B1 w odcinku Giżyckiego Regionu Umocnionego /GRU/	
88	Siedliska		245	Schron bojowy piechoty typ B1 w odcinku Giżyckiego Regionu Umocnionego /GRU/	
89	Siedliska		237/7	Schron bojowy piechoty typ B1 w odcinku Giżyckiego Regionu Umocnionego /GRU/	
90	Siedliska		70/5	Schron bojowy piechoty typ B1 w odcinku Giżyckiego Regionu Umocnionego /GRU/	
91	Siedliska		63/4	Schron bojowy piechoty typ B1/13 w odcinku Giżyckiego Regionu Umocnionego /GRU/	
92	Siedliska		63/4	Schron bojowy piechoty typ B1/9 w odcinku Giżyckiego Regionu Umocnionego /GRU/	
93	Siedliska		63/4	Schron bojowy piechoty typ B1/9 w odcinku Giżyckiego Regionu Umocnionego /GRU/	
94	Siedliska		78/2	Schron bojowy piechoty typ B1 w odcinku Giżyckiego Regionu Umocnionego /GRU/	
95	Siedliska		70/5	Schron bojowy piechoty typ B1 w odcinku Giżyckiego Regionu Umocnionego /GRU/	
96	Siedliska		83	Schron bojowy piechoty typ B1 w odcinku Giżyckiego Regionu Umocnionego /GRU/	
97	Siedliska		17/2	Schron bojowy piechoty typ B1/2a w odcinku Giżyckiego Regionu Umocnionego /GRU/	
98	Siedliska		4/3	Schron bojowy piechoty typ B1 w odcinku Giżyckiego Regionu Umocnionego /GRU/	
99	Siedliska		3/3	Schron bojowy piechoty typ B1 w odcinku Giżyckiego Regionu Umocnionego /GRU/	
100	Siemionki		3/1, obręb Siemionki	Cmentarz ewangelicki	

101	Siemionki (Rydze)	24	217, obręb Siemionki	Pozostałości parku dworskiego	
102	Skomack Mały		66, obręb Okrągłe	Cmentarz ewangelicki	
103	Sucholaski	5	86/2, obręb Sucholaski	Dom	
104	Sucholaski	24	112/10, obręb Sucholaski	Dom	
105	Sucholaski	25	104/9, obręb Sucholaski	Szkoła, ob. dom	
106	Sucholaski	33	121/6, obręb Sucholaski	Karczma-Gasthaus, ob. dom i świetlica wiejska	
107	Sucholaski		10, obręb Sucholaski	Cmentarz ewangelicki	
108	Szczepanki	15	125/3, 126/1, obrzeb Szczepanki	Dwór	
109	Szczepanki		7, obręb Szczepanki	Cmentarz ewangelicki	
110	Szczepanki Kolonja		146, obręb Szczepanki	Cmentarz ewangelicki	
111	Szczybały Orłowskie		20, obręb Szczybały Orłowskie	Cmentarz ewangelicki	
112	Talki	6	77/2, obręb Talki	Dom	
113	Talki	10	256, obręb Talki	Dom	
114	Talki	35	98/3, obręb Talki	Młyn, ob. budynek mieszkalny	
115	Talki		66, obręb Talki	Cmentarz ewangelicki	
116	Wężówka	13	160/5, obręb Wężówka	Dom	
117	Wężówka		121, obręb Wężówka	Cmentarz ewangelicki	
118	Wężówka		122, obręb Wężówka	Cmentarz ewangelicki	
119	Wydmyny	Grunwaldzka	680, obręb Wydmyny	Kościół ewangelicki, ob. parafialny pw. Chrystusa Zbawiciela	A-216 15.03.1957 r.
120	Wydmyny	Grunwaldzka 41	674 , obręb Wydmyny	Plebania w zespole kościelnym pw. Chrystusa Zbawiciela	
121	Wydmyny	Grunwaldzka 9	105/2, obręb Wydmyny	Dom	
122	Wydmyny	Grunwaldzka 14	92/2, obręb Wydmyny	Dom	
123	Wydmyny	Grunwaldzka 27	702/2, obręb Wydmyny	Dom	
124	Wydmyny	Grunwaldzka 29	704/1, obręb Wydmyny	Dom	
125	Wydmyny	Grunwaldzka 31	704/3, obręb Wydmyny	Dom	
126	Wydmyny	Grunwaldzka 33	704/6, obręb Wydmyny	Dom	
127	Wydmyny	Grunwaldzka 38	132/2, obręb Wydmyny	Dom	
128	Wydmyny	Grunwaldzka 47	742/4, obręb Wydmyny	Dom	

129	Wydminy	Grunwaldzka 48	156/2, obręb Wydminy	Dom	
130	Wydminy	Grunwaldzka 49	741/1, obręb Wydminy	Apteka, ob. budynek mieszkalno-usługowy	A-3427 30.11.1992 r.
131	Wydminy	Grunwaldzka 50	162/2, obręb Wydminy	Dom	
132	Wydminy	Grunwaldzka 56	707/1, obręb Wydminy	Dom	A-3424 30.01.1992 r.
133	Wydminy	Grunwaldzka 60	710/1, obręb Wydminy	Dom	A-3426 30.11.1992 r.
134	Wydminy	Grunwaldzka 66	711/1, obręb Wydminy	Dom	A-3423 30.11.1992 r.
135	Wydminy	Grunwaldzka 68	681/41, obręb Wydminy	Dom, ob. budynek mieszkalno-usługowy	A-3425 30.11.1992 r.
136	Wydminy	Grunwaldzka 70	713/2, obręb Wydminy	Dom, ob. budynek mieszkalno-usługowy	
137	Wydminy	Grunwaldzka 72	681/42, obręb Wydminy	Dom, ob. budynek mieszkalno-usługowy	
138	Wydminy	Grunwaldzka 74	681/114, obręb Wydminy	Dom, ob. budynek mieszkalno-usługowy	
139	Wydminy	Grunwaldzka 76	717/2, obręb Wydminy	Dom	
140	Wydminy	Grunwaldzka 94	745, obręb Wydminy	Szkoła	
141	Wydminy	Dworcowa 1	681/110, obręb Wydminy	Dom, ob. budynek mieszkalno-usługowy	
142	Wydminy	Dworcowa 5	681/54, obręb Wydminy	Dom	
143	Wydminy	Elcka	389, obręb Wydminy	Cmentarz ewangelicki, obecny komunalny	A-2591 10.01.1989 r.
144	Wydminy	Kolejowa 1	681/45, obręb Wydminy	Dom	
145	Wydminy	Kolejowa 3	195/1, obręb Wydminy	Dom	
146	Wydminy	Kolejowa 4	679/18, obręb Wydminy	Dworzec w zespole dworca kolejowego	
147	Wydminy	Składowa	204, obręb Wydminy	Cmentarz żydowski	
148	Wydminy	Suwalska 1	528, obręb Wydminy	Dom	
149	Zelki		68, obręb Zelki	Kościół ewangelicki, ob. parafialny rzymskokatolicki pw. MB Gietrzwałdzkiej	A-2760 10.03.1989 r.
150	Zelki	6	61/1, 61/2, obręb Zelki	Karczma – Gasthaus, ob. sklep i dom	
151	Zelki	1	83/7, obręb Zelki	Szkoła w zespole szkoły, ob. dom	
152	Zelki	1	83/3, obręb Zelki	Budynek gospodarczy w zespole szkoły	
153	Zelki		68, obręb Zelki	Cmentarz rzymskokatolicki /przykościelny/	
154	Wydminy			Aleja - droga powiatowa nr 1714N na całej długości	
155	Wydminy			Aleja - droga powiatowa nr 1706N na	

				całej długości	
156	Mazuchówka			Aleja - droga powiatowa nr 1738N odcinek Mazuchówka - granica gminy	
157	Gawliki Wielkie			Aleja - droga powiatowa nr 1740N na całej długości	
158	Gawliki Wielkie			Aleja - droga powiatowa nr 1742N na całej długości	
159	Sucholaski			Aleja - droga powiatowa nr 1823N na całej długości	

Załącznik nr 2. Stanowiska archeologiczne na terenie Gminy Wydminy

LP.	MIEJSCE	NR W MIEJSCOWOŚCI	NUMER OBSZARU	NR NA OBSZARZE
1	Gawliki Wielkie	1	18-76	25
2	Gawliki Wielkie	2	18-76	26
3	Gawliki Wielkie	3	18-76	27
4	Gawliki Wielkie	4	18-76	35
5	Gawliki Wielkie	5	18-76	38
6	Gawliki Wielkie	6	18-76	39
7	Gawliki Wielkie	7	18-76	40
8	Gawliki Wielkie	8	18-76	41
9	Gawliki Wielkie	9	18-76	42
10	Grądzkie	1	18-76	28
11	Grądzkie	2	18-76	29
12	Grądzkie	3	18-76	36
13	Grądzkie	4	18-76	37
14	Orłowo	1	18-76	30
15	Orłowo	2	18-76	31
16	Orłowo	3	18-76	32
17	Orłowo	4	18-76	33
18	Orłowo	5	18-76	34
19	Gajrowskie	1	18-77	6
20	Gajrowskie	2	18-77	7
21	Gajrowskie	3	18-77	8
22	Gajrowskie	4	18-77	9
23	Łękuk Mały	1	18-77	14
24	Orłowo	1	18-77	15
25	Orłowo	2	18-77	16
26	Szczybały Orłowskie	1	18-77	18
27	Szczybały Orłowskie	2	18-77	19
28	Szczybały Orłowskie	3	18-77	20
29	Szczybały Orłowskie	4	18-77	21
30	Szczybały Orłowskie	5	18-77	22

31	Szczybały Orłowskie	6	18-77	23
32	Szczybały Orłowskie	7	18-77	24
33	Siedliska	2	19-75	4
34	Siedliska	3	19-75	5
35	Siedliska	4	19-75	6
36	Siedliska	5	19-75	14
37	Siedliska	6	19-75	16
38	Siedliska	7	19-75	17
39	Siedliska	8	19-75	18
40	Siedliska	9	19-75	23
41	Siedliska	10	19-75	25
42	Sucholaski	2	19-75	1
43	Sucholaski	3	19-75	2
44	Sucholaski	4	19-75	8
45	Sucholaski	5	19-75	9
46	Sucholaski	6	19-75	12
47	Sucholaski	7	19-75	13
48	Sucholaski	8	19-75	19
49	Sucholaski	9	19-75	21
50	Sucholaski	10	19-75	22
51	Sucholaski	11	19-75	26
52	Sucholaski	12	19-75	27
53	Wydmyny	7	19-75	10
54	Wydmyny	8	19-75	11
55	Wydmyny	9	19-75	20
56	Wydmyny	10	19-75	28
57	Gawliki Wielkie	1	19-76	1
58	Mazuchówka	1	19-76	2
59	Mazuchówka	2	19-76	3
60	Mazuchówka	3	19-76	4
61	Mazuchówka	4	19-76	5
62	Mazuchówka	5	19-76	6
63	Czarnówka	1	19-77	6
64	Czarnówka	2	19-77	7
65	Czarnówka	3	19-77	8
66	Czarnówka	4	19-77	9
67	Czarnówka	5	19-77	18
68	Pietrasze	1	19-77	1
69	Pietrasze	2	19-77	2
70	Pietrasze	3	19-77	3
71	Pietrasze	4	19-77	13
72	Malinka	1	20-75	3
73	Malinka	2	20-75	4
74	Malinka	3	20-75	5
75	Malinka	4	20-75	16
76	Malinka	5	20-75	27

77	Malinka	6	20-75	32
78	Malinka	7	20-75	33
79	Malinka	8	20-75	34
80	Malinka	9	20-75	35
81	Malinka	10	20-75	36
82	Malinka	11	20-75	37
83	Siedliska	1	20-75	20
84	Siedliska	2	20-75	60
85	Siemionki	1	20-75	13
86	Siemionki	2	20-75	14
87	Siemionki	3	20-75	15
88	Siemionki	4	20-75	21
89	Siemionki	5	20-75	22
90	Siemionki	6	20-75	23
91	Siemionki	7	20-75	24
92	Siemionki	8	20-75	29
93	Siemionki	9	20-75	30
94	Siemionki	10	20-75	38
95	Siemionki	11	20-75	39
96	Siemionki	12	20-75	40
97	Siemionki	13	20-75	41
98	Sucholaski	1	20-75	11
99	Sucholaski	2	20-75	46
100	Sucholaski	3	20-75	59
101	Szczepanki	1	20-75	6
102	Szczepanki	2	20-75	7
103	Szczepanki	3	20-75	8
104	Szczepanki	4	20-75	9
105	Szczepanki	5	20-75	12
106	Szczepanki	6	20-75	25
107	Szczepanki	7	20-75	47
108	Szczepanki	8	20-75	48
109	Szczepanki	9	20-75	49
110	Szczepanki	10	20-75	50
111	Szczepanki	11	20-75	52
112	Szczepanki	12	20-75	53
113	Szczepanki	13	20-75	54
114	Szczepanki	14	20-75	55
115	Szczepanki	15	20-75	56
116	Szczepanki	16	20-75	57
117	Wydmyny (stanowisko wpisane do rejestru zabytków nr C-266 23.01.2003 r.)	1	20-75	1
118	Wydmyny	2	20-75	2
119	Wydmyny	3	20-75	42
120	Wydmyny	4	20-75	43
121	Wydmyny	5	20-75	44

122	Wydminy	6	20-75	45
123	Cybulki	1	20-76	6
124	Cybulki	2	20-76	7
125	Cybulki	3	20-76	16
126	Cybulki	3	20-76	24
127	Radzie	6	20-76	8
128	Radzie	7	20-76	9
129	Radzie	8	20-76	10
130	Radzie	9	20-76	11
131	Siemionki	14	20-76	3
132	Siemionki	15	20-76	4
133	Siemionki	16	20-76	20
134	Siemionki	17	20-76	21
135	Siemionki	18	20-76	26
136	Wężówka	1	20-76	12
137	Wężówka	2	20-76	13
138	Wężówka	3	20-76	14
139	Wężówka	4	20-76	15
140	Wężówka (Gawliki Małe)	5	20-76	17
141	Wężówka	6	20-76	18
142	Wężówka	7	20-76	22
143	Wężówka	8	20-76	23
144	Wydminy	11	20-76	5
145	Wydminy	12	20-76	25
146	Malinka	12	21-75	9
147	Okragłe	4	21-75	2
148	Okragłe	5	21-75	3
149	Okragłe	6	21-75	18
150	Okragłe	7	21-75	21
151	Talki	1	21-75	1
152	Talki	2	21-75	12
153	Talki	3	21-75	13
154	Talki	4	21-75	14
155	Talki (Pamry)	5	21-75	15
156	Talki	6	21-75	16
157	Talki	7	21-75	17
158	Hejbuty	1	21-76	11
159	Hejbuty	2	21-76	12
160	Hejbuty	3	21-76	23
161	Pańska Wola	6	21-76	22
162	Radzie	1	21-76	1
163	Radzie	2	21-76	10
164	Radzie	3	21-76	13
165	Radzie	4	21-76	14
166	Radzie	5	21-76	15
167	Radzie	6	21-76	19
168	Radzie	7	21-76	25

169	Radzie	8	21-76	24
170	Zelki (Stare Krzywe)	2	21-76	4
171	Zelki	6	21-76	6
172	Zelki	7	21-76	7
173	Zelki	8	21-76	8
174	Zelki	9	21-76	9
175	Zelki	10	21-76	20
176	Zelki	11	21-76	27
177	Okrągłe	1	22-75	24
178	Okrągłe	2	22-75	25
179	Okrągłe	3	22-75	26
180	Pańska Wola	1	22-76	1
181	Pańska Wola	2	22-76	11
182	Pańska Wola	3	22-76	12
183	Pańska Wola	4	22-76	13
184	Pańska Wola	5	22-76	14
185	Pańska Wola	6	22-76	45
186	Zelki	3	22-76	15
187	Zelki	4	22-76	16
188	Zelki	5	22-76	17
189	Zelki	1	22-77	8
190	Zelki	2	22-77	9